

Bidrag til Københavns Befolkningsstatistik i Hundredaaret 1630—1730.

Af

Marcus Rubin.

Forskjellige historiske Forfattere have foretaget Undersøgelser om Københavns Folketal i det 17de og 18de Aarhundrede, idet det nærmest har været dem om at gjøre at præcisere Tallene for enkelte i historisk Henseende mærkelige Aar som 1657, 1660, 1711 o. a. fl. Da jeg ved Udarbejdelsen af Indledningen til Tabelværk til Københavns Statistik Nr. 6, omfattende Folketællingen af 1ste Februar 1880, til Sammenligning med Resultaterne af denne og de foregaaende Folketællinger, ønskede at kjende Folketallet paa forskjellige Tidspunkter i forrige og forforrige Aarhundrede, var jeg foreløbig henvist til at søge Oplysning herom i disse Forfatteres Arbejder. Jeg har imidlertid ikke umiddelbart turdet benytte de Resultater, hvortil man hidtil er kommen. Aarsagen hertil er ikke den, at jeg paa Forhaand kunde have nogen Mening om Sandsynligheden af dette eller hint Resultats Rigtighed, set i Belysning af øvrige historiske Forhold, men den, at Undersøgelsesmaaden overalt har forekommet mig lidet rationel. Jeg skal i det Følgende søge nærmere at begrunde denne Anskuelse som Overgang til en positiv Undersøgelse om det omhandlede Spørgsmaal.

I.

I Historisk Tidsskrift III Række, 2det Bind¹⁾ meddelte Professor Fr. Hammerich nogle «Bidrag til Belysning af den danske Folkemængde o. s. v. i Midten af det 17de Aarhundrede». Hammerichs Undersøgelse af Folketallet i Kjøbenhavn findes i det citerede Binds pg. 48—51. Paa Grundlag af Fødselsangivelser i «Materialien zur Statistik der dänischen Staaten» II²⁾ for Aarene 1672 ff. findes et Folketal for Halvfjerdserne. Om Angivelserne i «Materialien» ere rigtige, prøves imidlertid ikke; at de i hvert Fald udelade dødfødte og døde før Daaben, omtales ikke, end mindre søges altsaa den derved opstaaede Feil korrigeret. Tallet for fødte multipliceres derefter med et Tal for Forholdet mellem Befolkning og fødte (Tallet 32), der er lidet heldigt valgt. Den eneste Begrundelse, Forf. giver, for at benytte dette fra Tiaaret 1840—49 hentede Forholdstal er, at dette Tal maa være det mindste, med hvilket Antallet af Fødsler i det 17de Aarhundrede skal multipliceres for at finde Folketallet, eftersom «Forholdet mellem fødte og døde af Befolkningen stiller sig saaledes, at der jo længere vi gaa tilbage forholdsvis fødes desto færre». (Anf. Sted pg. 32.) Denne Forudsætning er imidlertid ikke alene ikke bevist, men de Data, der staa til vor Raadighed, vidne snarere det modsatte (jfr. nedenfor). Efter at have fundet Tallet for Halvfjerdserne antager Forf., at samme Tal vil gjælde for Halvtredserne, fordi der paa den ene Side var en Tilbagegang i Landet som Helhed i de mellemliggende 20 Aar, men paa den anden Side en Frem-

¹⁾ Kjøbenhavn 1860—63.

²⁾ Flensburg und Leipzig 1786.

gang for Hovedstaden ved Byens Udvidelse m. v., hvilke to Strømninger da skulde veie op mod hinanden. Den samlede Konklusion af alt dette giver et Folketal for Kjøbenhavn i Aaret 1657 af 45000, et Tal, der, som det nedenfor skal paavises, turde være mindst $\frac{1}{3}$ for stort.

I «Meddelelser fra Rentekammerarkivet» af 1872 har Kontorchef Johan Grundtvig anstillet en Beregning over Danmarks Folkemængde i 1645, paa Grundlag af et delvis tilstedeværende Regnskab over en i det nævnte Aar udskreven Kopskat. Medens Forf. for en Del af Landkommunernes Vedkommende havde fundet de Mandtal, der bleve benyttede som Grundlag for Skatteopkrævningen, maatte han for Kjøbenhavns Vedkommende lade sig nøie med den nævnte Regnskabsaflæggelse. Det Resultat, Forf. herved kom til — et Folketal for Kjøbenhavn i Aaret 1645 af 10 à 11000 Mennesker —, erklærer han i en senere meddelt Undersøgelse («Meddelelser fra Rentekammerarkivet» for 1877) for «overordentlig meget for lavt». Det forekommer mig ganske vist, at man paa Forhaand kunde vente sig, at Listerne over de indkomne Skatter maatte være lidet anvendelige til en Beregning af Folketallets Størrelse, eftersom disse Lister, fra regnet alle andre Mangler, og fra regnet, at de a priori kun omfatte en Del af Befolkningen, ingensomhelst Oplysning give om det Antal Individier, der var skattepligtigt, men som ikke har udredet Skatten, et Antal, der i hin Tid muligvis var ligesaa stort som det, der virkelig betalte Skatten. Forf. vilde da ogsaa allerede 1872 have foretrukket et Mandtal, thi som han bemærker¹⁾: «ifald dette Skattebrev var udgaet til hele Danmark, og de tilhørende Mandtal vare

¹⁾ Grundtvig, anf. Sted pg. 211.

blevne bevarede til vore Dage, saa vilde vi paa en let Maade have kunnet komme til særdeles sikre Resultater med Hensyn til Landets Folkemængde i 1645*. Forf. har da været saa heldig senere at finde Mandtallet for Kjøbenhavn og har i de ovenfor nævnte Meddelelser for 1877 paa Grundlag heraf foretaget en Beregning over Kjøbenhavns Folketal 1645, som bringer Tallet op til det dobbelte af den tidligere Undersøgelses Tal. Heller ikke et Mandtal for 1645 giver imidlertid en udadlig Maalestok for Befolkningens Størrelse. Vi have, som bekjendt, nufortiden Mandtalslister i Kjøbenhavn, der to Gange om Aaret optages af Politiet ved Lister i hvert Hus og for hvis rette Udfyldning Værterne indestaa. Disse Lister omfatte kun Befolkningen over 10 Aar (fraregnet Befolkningen i Nyboder og forskellige offentlige Bygninger), og de ere nu ved Anvendelse af den største Omhu paa alle Stadier af Indsamling og Bearbejdelse bragte op til kun at differere ca. 5 pro Cent fra det Tal, Folketællingslisterne 1870 og 1880 have givet for Befolkningen over 10 Aar¹). For Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede vil man ligeledes forefinde aarlige Opgjørelser over Befolkningen, nemlig Mandtal, som Magistraten lod optage²). Disse afvege over 10 pro Cent fra det ved Folketællingen 1801 fundne Folketal. Gaa vi nu tilbage til den første Folketælling 1769, da viser det sig, at de officielle Meddelelser om denne gav et Resultat af 70495 som Kjøbenhavns Befolkning i det nævnte Aar. Datidens statistiske

¹) Se Statist. Oplysn. om Staden Kjøbenhavn, 1ste Hæfte, Indl. pg. VII, og Politidirektørens Aarsberetninger.

²) Se Callisen: Physisk Medizinske Betragtninger over Kjøbenhavn, I, Kbhvn. 1807, pg. 78—79.

Forfattere¹⁾ vare allerede betænkelige ligeoverfor dette Tal og ansaa det for at være noget for lavt, og da Tabelkommissionen i Trediverne i dette Aarhundrede optog en fornyet Undersøgelse af denne Folketælling, viste det sig, at der var beregnet ca. 22000 Individer for lidt, d. v. s. det opgivne Folketal maatte forøges med henved en Trediedel (31,3 p. Ct.).

Gaa vi nu mere end 100 Aar tilbage i Tiden, da bliver Nyttens af at beregne Folketallet efter Mandtalslister vist endnu mere tvivlsom. Selv om det havde været Meningen, at Mandtalslisterne skulde have omfattet samtlige Individer i Byen af alle Stænder og af alle Aldre, vilde der, som vi have sét ved Folketællingen 1769, have været Fare for at finde et meget vildledende Tal allerede af den Grund, at man hverken indsamlede Oplysningerne eller bearbejdede det indsamlede Materiale med Omhu. Man maatte saameget mere befrygte et feilt Resultat som Mandtallet, vitterligt for Alle, optoges til Basis for en Skatteansættelse, og ikke uden Grund har den nyere Tids Statistik overalt, hvor den har søgt Oplysninger om Folketal og Folkets sociale Forhold, undgaaet enhver Forbindelse med Skattevæsenet eller med nogensomhelst Person- eller Realbyrde²⁾.

¹⁾ Jfr. •Materialien• pg. 3 ff.

²⁾ Det Cirkulære, Kjøbenhavns Magistrat omsendte til Veiledning for Folketællingen for 1880, sluttede med følgende Ord: •Ihvorvel det er selvfølgeligt, anses det dog for nyttigt slutteligen at tilføie, at samtlige de Oplysninger, der opgives paa Skemaerne, udelukkende ville blive benyttede i statistisk Øiemed og ikke ville blive anvendte i nogensomhelst Retning, der vedkommer den enkelte Borgers Skatteevne, hans øvrige Forhold til det Offentlige eller hans Forhold til Private. Man vil ogsaa have lagt Mærke til den Modstræben fra forskjellige Samfundskredse, der lagdes for Dagen under Forberedelserne til de sidste Folketællinger i Paris og St. Petersburg, idet man — med Rette

Man kan gaa ud fra, at et Mandtal, der blev optaget i vor Tid til Grundlag for en Kopskat, vilde give en langt større Afstand fra den almindelige Folketællings Resultat end baade 5 og 10 p. Ct., endsige paa en Tid, der ligger 124 Aar forud for Folketællingen af 1769 — med sine manglende 31 p. Ct.

Vi have forudsat, at Mandtallet optoges over samtlige Individider. Dette er imidlertid saa langt fra Tilfældet, at det kun optoges over de færreste. Mandtallet for 1645 omhandler i det Hele taget kun Individider over 15 Aar; Individantallet — og Familieantallet — meddeles imidlertid kun for de virkelig skattepligtige; for en meget stor Del af Befolkningen, der af forskellige Grunde var fritagen for Skat (jfr. Grundtvig anf. Sted), meddeles kun Familiernes Antal, og for Fattige og Militære meddeles slet intet. For at udfylde Manglerne anvender Forf. en Række af dels tvivlsomt rigtige, dels utvivlsomt urigtige Beregninger, men jeg skal ikke gaa ind paa en Korrektion heraf, fordi den hele Undersøgelse, selv om Beregningerne vare rigtige, dog, efter hvad der ovenfor er udviklet, i hvert Fald som Statistik betragtet svæver ganske i Luften.

I samme Hæfte af Meddelelser fra Rentekammerarkivet, i hvilket Kontorchef Grundtvig opgjør Folketallet for 1645, meddeler han tillige en Opgjørelse af Folketallet for 1660. Da denne Opgjørelse imidlertid for Kjøbenhavns Vedkommende hviler paa et meget defekt Skatteregnskab, og Lakunerne udfyldes ved Beregninger, der atter støttes paa

eller Urette — frygtede for, at Tællingerne skulde blive benyttede i politimæssigt Øiemed. — I Statistisk Tabelværks 1ste Hæfte, Indledning pg. VI, gjør Tabelkommissionen opmærksom paa, at man endog for Tællingen 1801 maa gjøre Regning paa Exception fra Tællingen for Extraskattens Skyld.

Beregningerne i Opgjørelsen for 1645, skal jeg ikke gaa nøiere ind paa Undersøgelsen om Folketallet 1660, ligesaa lidt som jeg skal fordybe mig i en Paavisning af, at Forf.'s Maade at beregne Tilvæxtprocenterne paa (en Tilvæxt i 100 Aar af ialt 100 p. Ct. sættes = en aarlig Tilvæxt af 1 p. Ct.) trodser alle hidtil gjældende Regler om Rentes Regning m. m. — Det skal endnu omtales, at Grundtvig i den sidstnævnte Undersøgelse har resumeret et i Geheimearkivet opbevaret Mandtal: «Mandtal og Beregning over de Personer, der nu for Tiden i Kjøbenhavn i de for Ildebrand conserverede Distrikter findes». Paa Grundlag af dette Mandtal af 14de Decbr. 1728 anslaa Grundtvig Folketallet paa Brandens Tid til 60000. — Som det nedenfor vil ses, maa jeg antage, at medens Grundtvigs Opgjørelse for 1660 (Folketal 30000) vil falde sammen med det formentlig rette Tal, er hans Opgjørelse for 1645 (Opgjørelsen paa de 20000) mindst 33 p. Ct. og for 1728 mindst 25 p. Ct. for ringe.

Geheimearkivets Mandtal for 1728 frembyder ganske vist en høi Grad af Interesse, særlig naar man sammenligner det med den ligeledes i Geheimearkivet tilstedeværende Fortegnelse over Huse og Gaarde, der ere brændte 1728, disses Antal, Bygningsmaade, Antal af Fag, Eiere, Leiere, Prioriteter m. v. Der er her et fortrinligt Materiale til Benyttelse i kulturhistorisk Henseende, et Materiale, som næppe nogen Forsker af den Tids Historie kan lade ligge brak. Men selve Mandtallet kan, som sagt, ikke anses for paalideligt. Listerne ere leverede af Rodemestrene til Befolkningen, for at denne kunde udfylde dem, men en saadan Tællings Sammenhæng med Skattepaalægene var for intim til, at man, fraregnet alle andre Grunde, tør lægge for megen Vægt paa den. Jeg forbigaar ogsaa her de ligeledes i Geheimearkivet beroende Eiendoms- (og Eier-)fortegnelser for Slut-

ningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, med vedfæiede Opgivelser til Brug for Beregning af Indkvarteringsportioner, ligesom ogsaa de i Kongerigets Arkiv beroende Kopskatlister for det 17de Aarhundrede.

Det vil endelig være rigtigt at nævne, at Mansa¹⁾ anfører som Kjøbenhavns Folketal i Pestaaret 1711: 60000. Tallet er, efter de Beregninger, vi nedenfor anstille, formentlig kun noget over 10 p. Ct. for ringe, men da, saavidt jeg har kunnet finde, Mansas hele Begrundelse indskrænker sig til: «Kjøbenhavns Folkemængde ved den Tid anslaaer jeg til omtrent 60000 Mennesker», vilde der allerede af den Grund være al Anledning til at underkaste det en nøiere Prøvelse.

II.

Hvormeget man end nutildags maa sætte Pris paa ved direkte Undersøgelser, Tællinger o. L. at lære de sociale Forhold at kjende, maa man for Datiden med dens — tidt saare berettigede — Sky ikke blot for at svare, men endog for at blive spurgt af Avtoriteterne vente at erhverve de fyldigste og korrekteste Oplysninger ad indirekte Vei. Hvis man kunde tænke sig, at man fra en Bys Konsumtion af en enkelt Hovedartikel, f. Ex. i Kjøbenhavn Rugmel, kunde slutte sig til Byens Folketal og man f. Ex. gennem Konsumtionsafgiften da og nu kjendte Forbrugets Størrelse, vilde denne Maade ikke være ilde til at lære Indbyggerantallet paa en given Tid at kjende. En saadan Konsumtionsafgift kan man i en vis Forstand siges at besidde i Datidens Indkvarteringspaalæg, i Anledning af hvilke der foreligger Opgivelser om Antallet af Eiendomme til for-

¹⁾ Historisk Tidsskrift, I, 367.

skjellige Tider; disse Opgivelser kunde suppleres med de Data om Eiendommenes Antal, der kunne uddrages af Mandtallene o. s. v., og man kunde da, som iøvrigt ogsaa de Forfattere have gjort, som have beskæftiget sig med dette Emne, søge at slutte fra Mængden af Eiendomme til Mængden af Indbyggere. Da man imidlertid hverken i Fortid eller Nutid har nogensomhelst samlede paalidelige Angivelser om Beboelsestætheden, vil en saadan Undersøgelse blive endnu mere svævende end en Undersøgelse paa Grundlag af Mandtallene¹⁾.

Den Vei, man maa gaa, er vistnok at søge at komme til Kundskab om Fødslernes Antal paa hin Tid og med saa tilnærmelsesvis Sikkerhed som muligt udfinde Forholdet mellem Antal af Fødsler og Befolkningens Størrelse for derefter at beregne Indbyggerantallet. — At en tilsvarende Beregning ikke kan foretages paa Grundlag af en Statistik over Dødsfaldene, ligger i, at disse, navnlig i Datiden, langt fra vare i Besiddelse af den Regularitet, som til enhver Tid har været Fødselsforholdene egen.

Det er klart, at man ikke kan føre Spørgsmaalet om Forholdet mellem Antal af Fødsler og Befolkningens Størrelse længere tilbage end til en Tid, hvor man har paalidelige Folketællinger; thi man vil jo ellers kun opnaa at bevæge sig i en Kreds og komme til at gaa ud fra saadanne beregnede Folketal, hvis Rigtighed netop skulde bevises. Det er af den Grund, at vi maa lade de Undersøgelser, man i saa stor Maalestok foretog om dette Emne i forrige Aarhundrede, ligge ubenyttede. Man prøvede sig

¹⁾ I de til Optagelse i Tabelværk til Kjøbenhavns Statistik Nr. 6 udarbejdede Tabeller over Beboelsestætheden i Kjøbenhavn vil man for første Gang for Kjøbenhavns Vedkommende faa udførlige Oplysninger om dette Forhold.

frem ad alle Veie, jugerede et Tal paa Grundlag af Fødslerne ud fra spredte Oplysninger, der modtoges uden Kritik, satte dette Tal i Forbindelse med Tallet for Dødsfald og Vielser og lod den ene løse Beregning kontrollere den anden¹). Den følgende Undersøgelse omfatter da kun Forholdene mellem Fødselsantallet og Befolkningens Størrelse i Kjøbenhavn og Stockholm i de sidste 120 Aar. Der kunde vel have været Anledning til at føre Sammenligningen videre med forskjellige andre Byer²). Men da de Opgivelser, der foreligge andetstedsfra, for den største Del selv ere baserede paa Beregninger, har jeg foretrukket at nøies med de officielle Data, som staa til Raadighed for de nævnte to Byer og som med Lethed lade sig kontrollere. Ganske vist foreligger der for Stockholms Vedkommende kun egentlige Folketællinger for den nyere Tid, medens man tidligere nøiedes med Rodemestrenes Opgjørelser, men den fortrinlige svenske Statistik og, om man tør kalde det saaledes, den Indøvelse i Opgivelser af statistisk Art, den svenske Befolkning allerede saare tidlig erholdt — Sveriges regulære officielle Befolkningsstatistik, den ældste i Europa, skriver sig fra Aaret 1749 —, turde berettigede til at bruge de her benyttede Data, saameget mere som Tabellerne for de nedenfor anførte Aar endnu ere opbevarede uden La-

¹) Se Süßmilchs, iøvrigt fundamentale, Værk *Die göttliche Ordnung*. I. Berlin 1775.

²) Ved de i de seneste Aar udkomne Folketællingsbearbejdelser fra de tyske Stadtbureauer, navnlig ang. Tællingen 1875, er der fremkommet en Række Undersøgelser om de tyske Byers Folketal i tidligere Tid, Undersøgelser, der imidlertid, som i Texten nævnt, kun have kunnet udmunde i kalkulerede Resultater. Se: *Die Berliner Volkszählung 1875 I* og *Berl. städt. Jahrbuch II, Jahrgang 1875*, pg. 109, fremdeles *Mittheilungen des stat. Bureaus der Stadt München m. fl.*

kuner, og Folketallet for disse Aar uden Anmærkninger optagne i den officielle svenske Statistik.

Naar man sammenholder den gennemsnitlige aarlige Befolkning (Middeltallet mellem to Folketællinger) med det gennemsnitlige aarlige Antal af Fødsler, viser det sig, at Befolkningen i Kjøbenhavn og Stockholm har udgjort følgende Multipla af Fødslerne i nedenstaaende Periode¹⁾.

Tabel 1.

Kjøbenhavn.	Stockholm.
1769—86 29	1760—79 28
1787—1800 28	1780—99 28
1801—39 33	1800—19 30
1840—49 32	1820—39 29
1850—59 28	1840—49 30
1860—69 30	1850—59 29
1870—79 29	1860—69 27
	1870—79 30

Som man ser, variere Befolkningens Multipla af Fødslerne i et Tidsrum af 120 Aar i de tvende nordiske Hovedstæder mellem 27 og 33, dog saaledes, at hvert af disse

¹⁾ Se Statistisk Tidsskrift I, Stockholm 1862, pg. 42—44 og Berättelse angående Stockholms Kommunalförvaltning for Aaret 1880 og foregaaende Aar. Disse Værker indeholde saavel Folketællingsangivelserne som Fødselsangivelserne for Stockholm, saaledes at jeg efter de nævnte Kilder har sammenlagt levendefødte og dødfødte for hver Periode. — For Kjøbenhavns Vedkommende er benyttet Folketællingstabellværkerne, saaledes at Tallet for 1769 er efter Stat. Tabelværk, 1ste Hæfte, og Tallet for 1850 efter Davids Opgivelser i Meddelelser fra det stat. Bureau III. Med Hensyn til Fødselsangivelserne er benyttet den hos Callisen (II. pg. 651—53) meddelte Fødselsliste med Tillæg af 6 p. Ct. for de dødfødte (jfr. nedenfor i Texten, Afsnit III); Fødselsangivelserne efter 1801 ere uddragne efter de officielle Angivelser, der ere meddelte fra stat. Bureau. Jfr. Stat. Oplysn. om Staden Kjøbenhavn, II.

to Multipla kun optræder i en enkelt Periode. Man kunde da vel forsvare at benytte Gjennemsnittet 30 til Udregningen af Befolkningen i en tidligere Periode, hvor Antallet af Fødsler var bekjendt, og da have nogenlunde Sikkerhed for ikke at begaa nogen Feil, der var større end 10 p. Ct. Imidlertid tror jeg, at man vil gjøre rettest i hellere at benytte det laveste Multiplum fra det 18de Aarhundredes Forholdstal, nemlig 28, hvilket da ogsaa, med Undtagelse af et enkelt Decennium for Stockholm, er det laveste af samtlige Multipla.

Den i Tabellen meddelte Række af Multipla udviser ganske vist indenfor dette Aarhundrede snart Opgang, snart Nedgang, uden at nogen bestemt Lov lader sig til Syne, men dette turde nærmest bero paa, at det 19de Aarhundrede, i hvilket Dødeligheden, om end noget i Aftagende, dog ikke har været undergivet særlig store Forandringer, har været udelukkende paavirket af de forskjellige Perioders økonomiske Forhold, og at Ægteskaber og dermed Fødsler have rettet sig efter disse. Derved forklares ogsaa det forholdsvis ringe Antal Fødsler i Kjøbenhavn 1801—39 (Multiplum 33), idet Befolkningen i denne dels Tilbagegangs-, dels Stagnationsperiode havde en aarlig Tilvæxt fra 1801—33 af kun 0,50 p. Ct. og fra 1834—39 af kun 0,34 p. Ct.¹⁾, og paa samme Maade kan det forholdsvis større Antal Fødsler i 1870—79 end i 1860—69 forklares ved det førstnævnte Decenniums større økonomiske Fremgang. Gaa vi imidlertid tilbage til det 17de og den første Halvdel af det 18de Aarhundrede, tror jeg, at disse Svingninger ingen Rolle spille i Sammenligning med den Hovedfaktor, at saavel Fødsels- som Dødelighedsforholdene vare i høi Grad

¹⁾ Stat. Opl. om Staden Kjøbenhavn, II, Tabel 7 b.

forskjellige fra Forholdene i dette Aarhundrede, og det saaledes, at vi formentlig maa akkviescere ved det laveste af de foreliggende Forholdstal mellem Fødsler og Befolkning. Aarsagen hertil er følgende.

Om Antallet af Fødsler i en vis Periode er større eller mindre i Forhold til Befolkningen end i en anden Periode, maa for det første afhænge af den voxne Befolknings Forhold til den hele Befolkning og dernæst af dens Tilbøielighed til at gifte sig tidlig eller sent. Det eiendommelige er jo imidlertid, at selve den voxne Befolknings Størrelse er afhængig af Antallet af Fødsler, thi, ceteris paribus, jo talrigere disse ere, des talrigere er ogsaa Børnealdersklasserne i Forhold til de andre Aldersklasser, og des mindre talrige de produktive Klasser. I Frankrig er Antallet af Fødsler ringe, hvoraf Følgen er, at de produktive Aldersklasser ere stærkere repræsenterede her end i Evropas andre Lande; i et Land eller i en Periode, hvor Fødslernes Antal er stort, kan man omvendt faa som Resultat, at de produktive Aldersklasser ere svagt repræsenterede (Nordamerikanske Fristater, Kanada, Argentinske Republik)¹). Det store Fødselsantal kan imidlertid modvirkes af en tilsvarende Dødelighed; ingen Alder er saa udsat for Dødsfald som Børnealderen; ovenikjøbet voxer Børnedødeligheden ikke alene forholdsvis (proportionalt), men progressivt ved forøget Fødselsantal²), og det kunde derfor vel tænkes, at en stærk Fødselsintensitet forenedes med en saa stærk Dødelighed, at de produktive Aldersklasser fik Overvægt

¹) Einleitung in das Studium der Statistik. Vorlesungen von Prof. Dr. Wappäus, herausgeg. von Dr. O. Gandil. Leipzig 1881. Pag. 162 ff.

²) M. Rubin. De epidemiske Sygdomme som Dødsårsager. V. Hospitalstidende 1882.

i Kraft af den overordentlige Dødelighed i de uproduktive Aldersklasser. — At skulle slutte sig til Noget om dette Forhold ud fra almindelige Antagelser er en saare mislig Sag. Med Hensyn til den Periode, vi her omhandle, have vi intetsomhelst Materiale; det er kun ved Kjendskab til de enkelte Aldersklassers relative Dødelighed, vi kunne naa til en Bedømmelse af Spørgsmaalet, eller i hvert Fald ved positivt Kjendskab til Dødeligheden i de første Børneaar, men dette Kjendskab mangle vi. Der kan være Grund til at tro, at Fødslerne vare saameget i Overvægt, at de virkelig gjorde Befolkningen mindre produktiv (de produktive Aldersklasser mindre talrige) dengang end nu, men Muligheden for, at Dødeligheden i Børnealderen (og den senile Alder) var saa stor, at de produktive Aldersklasser vare talrigere da end nu, tør paa ingen Maade udelukkes. Naar vi derfor lade Spørgsmaalet om Aldersklassernes Fordeling i Datiden — hvor vi maa se bort fra den Indflydelse, Indvandring eller Udvandring kunde have — staa uafgjort, maa vi vende os til det næste Spørgsmaal: om de produktive Aldersklassers Tilbøielighed til at gifte sig.

Det tør vistnok antages, at den voxne Befolkning dengang satte forholdsvis flere Børn i Verden end nu for Tiden. Saavel ifølge Sagens Natur som ifølge de historiske Forhold tør den Resignation, der hører til at indgaa sene og dermed forholdsvis ufrugtbare Ægteskaber, anses eienommeligt for vor Tid og hørte ingenlunde Fortiden til. At gifte sig tidlig, det var ikke blot en religiøs Pligt, men ogsaa en Statsborgerpligt; Staten havde Brug for saa mange Mennesker som muligt, og netop hine Tidens Forfattere gjorde Spørgsmaalet om, hvorledes man hurtigst og stærkest skulde befolke Landene til Gjenstand for talløse Spekulationer. De indsaa ikke, at det ikke var nok at sætte

Individer ind i Verden, naar disse eller en uforholdsmæssig stor Del af dem ligesaa hurtig forlod den igjen. Læren om, at Overbefolkning indtræder overalt, hvor der er flere Mennesker end Landet kan ernære, arbeidede sig først frem i det sidste Afsnit af forrige Aarhundrede og kommer først til Gjennembrud ved Malthus' Værk (1798). Den særdeles store Dødelighed i den Periode, her omhandles, staa da ogsaa, som allerede omtalt, i den nøieste Sammenhæng med det større Børneantal, thi hvad der karakteriserer det lavere Kulturtrin i Forhold til det høiere, det er mange Fødsler og mange Dødsfald, med andre Ord et Spild af Kræfter, som ikke alene den fremmeligere Tidsalder i høiere Grad undgaar end de ældre Tider, men ogsaa indenfor samme Periode det høiere stillede Land overfor det mere tilbagestaaende, og indenfor samme Land den bedre stillede Del af Befolkningen overfor de ubemidlede Samfundsklasser. Om det end saaledes selvfølgelig ikke er min Mening, at man — hverken dengang eller nu — indgik Ægteskaber ifølge religiøse eller statsborgerlige Pligter eller ifølge Statsøkonomernes Lærdomme, kan man dog vistnok sige, at den Forskjel, der viser sig i Datidens og Nutidens Opfattelse af disse Forhold, ogsaa, om end i Reglen kun ubevidst, har gjort sig praktisk gjældende ude i Livet. Der fødtes dengang flere, og der døde (uforholdsmæssig) flere end nu. De faa statistiske Data, der staa til vor Raadighed for Kjøbenhavn i saa Henseende (jfr. Tabel 4), vidne da ogsaa om en større Frugtbarhed i Ægteskaberne dengang end nu, hvad der omvendt tyder paa tidligere Ægteskaber, større Tendens til at stifte Familie, større Antal Børn i Forhold til den voxne Befolkning og — under iøvrigt lige Forhold med Hensyn til dennes Størrelse — større Antal Børn i

Forhold til Befolkningen som Helhed i Datiden end i Nutiden ¹⁾.

Vælg vi saaledes til Multiplum Tallet 28, da vide vi, at selv om dette Tal mod al Sandsynlighed skulde være for lavt, kunde Feilen i ethvert Fald ikke vel naa udover 10 p. Ct., thi vi vilde derved naa til Tallet 31, hvilket Tal er 1 høiere end Gjennemsnitstallet af samtlige Multipla, og er høiere end noget Tal for Kjøbenhavn, naar undtages de Multipla, der gjælde for Kjøbenhavn i den første Halvdel af dette Aarhundrede, hvilken, som nævnt, var en i økonomisk Henseende lavt staaende Periode, der dog ikke som Modsætning havde de tidligere Tidens eiendommelige Fødsels- og Dødsforhold. Vi vilde endvidere naa ud over noget af de Multipla, der overhovedet foreligge for Stockholms Vedkommende. Hvorvidt Tallet 28 derimod skulde være for høit, er det ikke muligt at udtale nogen bestemt Mening om. Ogsaa her kan det imidlertid siges, at hvis vi gaa nedenfor dette Tal med 10 p. Ct. og derved naa Tallet 25, staa vi ved en Grændse, der baade er betydelig lavere end nogen af de i Tabellen angivne Multipla, og der jo svarer til et Fødselstal af 4 p. Ct., ud over hvilket

¹⁾ I sin *•Danmarks og Norges Historie•*, I. 1. Pag. 113 ff., anstiller Dr. Troels Lund nogle Betragtninger, der dels samstemme med, dels divergere fra forskjellige af de her anførte Bemærkninger; men naar der henses til det Materiale, Forf. har at bygge paa, er den Sikkerhed, hvormed han udtaler sig, saa ganske uforstaaelig, at jeg ikke tør indlade mig paa en Debat om hans Bemærkninger som Helhed. Imedens Dr. Lund dog saaledes reiser Spørgsmaalene og søger dem besvarede, har, som ovenfor nævnt, Prof. Hammerich kun en enkelt Passus at ofre til Begrundelse af det Forholdstal (32), han vælger for Forholdet mellem Fødsler og Befolkning (jfr. pg. 488), og Kontorchef Grundtvig har — til Begrundelse af at han beregner Datidens Aldersklasser under 15 Aar til 50 p. Ct. af Aldersklasserne over 15 Aar — intetsomhelst.

de officielle Angivelser i den evropæiske Statistik saa sjældent naa, at vi sikkert tør tage dette Tal som Minimum¹⁾. Vi regne altsaa med Tallet 28 som Forholdstal imellem Fødsler og Befolkning, idet vi formode, at dette i ethvert Fald ikke kan differere 10 p. Ct. fra det rette.

Selv om man kjender Forholdet imellem Fødsler og Folketal i hin Periode, er der dog, naar vi, for at lære Antallet af Fødsler at kjende, gaa til vore Kilder, Kirkebøgerne, endnu en Mangel, idet Datidens Kirkebøger ikke opgive Antallet af fødte, men kun Antallet af døbte. Hvad der endnu er i Brug i endel evropæiske Stater, at Indskrivningen først foregaar nogen Tid efter Fødslen, praktiseredes i Datiden paa den Maade, at Børnene først indførtes i Kirkebøgerne ved Daaben. Hvis der nu havde været en ligesaa lang Tid mellem Fødsel og Daab dengang som i vor Tid, vilde dette have vanskeliggjort vore Beregninger i høi Grad. Imidlertid vidner Datidens Lovgivning²⁾ saavel som hvad vi efter personalhistoriske Optegnelser kjende af Datidens Praxis³⁾ om, at Børnene, navnlig i Byerne, døbttes allerede i den første Uge af deres Levetid. Da jo

¹⁾ Det maa ogsaa erindres, at det er Antallet af Fødsler, der skal multipliceres med det valgte Tal, og om end det Materiale, der i saa Henseende staar til vor Raadighed, maa anses for i det hele og store at være fyldestgjørende (jfr. nedenfor), maa jo de Feil, som desuagtet kunne klæbe ved det, nærmest antages at gaa i Retning af manglende Angivelser, hvad der derfor ogsaa vil formindske Faren ved, om vi i Bestemmelsen af Forholdstallet havde grebet for høit et Tal.

²⁾ Se Christian IV's Befaling af 1646; D. L.'s 2—5—6 til 9; jfr. Reskr. af 19de Marts 1745.

³⁾ Se f. Ex. Claus Seidelins Levnetsbeskrivelse, Hist. Tidsskrift, 3die Række, 2det Bind; Lambert Jensens Optegnelser, Personalhistorisk Tidsskrift, I; jfr. ogsaa Kinch: Ribe Byes Kirkebøger i det 17de Aarhundrede, Samlinger til jydsk Historie og Topografi, I. Pg. 131.

imidlertid de herved givne Oplysninger dels kun kunde være af indirekte Natur dels vare temmelig spredte og tilfældige, var det saare heldigt, at jeg i Slotskirkens ældste Daabsbog — den bedst bevarede og den udførligste, vi have af Datidens kjøbenhavnske Daabsbøger — fandt Fødselsdatoerne udfyldte for mere end et helt Decennium af den Periode, som her omhandles. — Daabsprotokollen indeholder for det første Angivelser om Fødslerne i det kgl. Hus i Tidsrummet 1671—1746, hvoraf det fremgaar, at de i disse Aar døbte 20 Prinser og Prinsesser samtlige bleve døbte i samme Døgn, i hvilket de vare fødte. For Tidsrummet Juli 1715 til Juli 1725 er dernæst, ifølge Protokollen, følgende Antal Børn blevet døbt:

Tabel 2.

Født samme Dag.	1 Dag gl.	2 Dage gl.	3 Dage gl.	4 Dage gl.	5 Dage gl.	Ingen Angivelse	Ialt
1	10	19	14	8	4	6	62

Den Difference, der opstaar mellem fødte og døbte, kan herefter formentlig uden stor Feil sættes lig med Datidens Antal af dødfødte — saameget mere som et skrøbeligt Barn døbtens snarest muligt — og dette fremgaar ogsaa af, at man hos forrige Aarhundredes Forfattere ved Omtalen af de ikke-døbte stedse betragter det som en selvfølgelig Sag, at disse fuldkomment svare til Antallet af dødfødte¹⁾. Kunde det altsaa lykkes os at bestemme Antallet af dødfødte for hin Tid, vilde man hermed kunne anse Differencen mellem døbte og fødte for udfyldt. I selve hin Tids Materiale findes imidlertid ingen Midler hertil. Jeg har i de endnu opbevarede, kun enkeltvis eksisterende, trykte Ugelister for det 17de Aarhundrede²⁾ kun et eneste Sted fundet

¹⁾ Se navnlig Süßmilch. I. pg. 163.

²⁾ Ordinarie Postzeitung 1667 og 1669.

Antallet af dødfødte nævnt. Men en saadan isoleret Optegnelse er selvfølgelig uden Betydning. Hos forrige Aarhundredes statistiske Forfattere findes vel forskellige Angivelser om Antallet af dødfødte, men Tallene ere hyppigst saameningsløse smaa — sandsynligvis fordi de dødfødte i Reglen aldeles ikke ere anmeldte —, at disse Opgivelser blive ganske værdiløse¹⁾. Vi maa altsaa atter her søge hen til Nutidens Opgivelser for derfra, saavidt muligt, at kunne bestemme Forholdene i Datiden.

Naar vi undersøge Dødfødselsstatistiken for Staden Kjøbenhavn i dette Aarhundrede, da er det saa heldigt, at en Uoverensstemmelse i denne, der ellers paa flere Punkter kommer de sammenlignende Mortalitätsberegninger til Skade, her kommer os til Gode. Medens man nemlig i de nuværende Fødselsopgivelser kun henregner til dødfødte saadanne Børn, der, saavidt det kan skjønnes, ikke ere komne levende til Verden, henregnede man indtil Aaret 1860 til dødfødte foruden de nysnævnte ogsaa saadanne Børn, som døde inden 24 Timers Forløb efter Fødslen²⁾. Det tør, som sagt, antages, at egentlig dødfødte Børn eller Børn, døde i det første Døgn af deres Liv, nærmest ville svare til Datidens ikke døbte Børn; men det er ikke uden Betydning at erindre, at i hvert Fald vil den Feil, der begaas, snarere bidrage til at gjøre de Folketal, vi beregne, for smaa end for store (jfr. Pag. 503 Anm.). I den nedenfor anførte Tabel vil der blive meddelt Forholdet mellem levendefødte og dødfødte i den første Trediedel af dette Aarhundrede (dog paa Grund af mulige Unøjagtigheder

¹⁾ Se saaledes *Materialien*, Tabel 26 og Callisen. II. Pg. 656—59; sidstnævntes Tal for 1801—08 navnlig jævnførte med Statistisk Tabelværk, 1ste Hæfte.

²⁾ Jfr. Stat. Tabelværk, 3die Række, 25 B. Indl. pg. XVI.

for Aaret 1801 med Udeladelse af Aarene 1801—03), den første Periode nærmest ved den Tid, hvis Forhold vi her undersøge, paa hvis Oplysninger vi kunne stole. Tabellen er uddraget af Statistisk Tabelværk¹⁾, idet dettes Opgivelser for de 30 Aar 1804—33 ere inddelte i 10 Triennier og Forholdet mellem levende- og dødfødte derefter beregnet for hvert enkelt af disse.

Tabel 3.

Antallet af dødfødte udgjorde af hver 100 levendefødte:

1804—06	8,1	1819—21	5,3
1807—09	6,3	1822—24	5,8
1810—12	6,5	1825—27	6,1
1813—15	6,0	1828—30	6,0
1816—18	5,7	1831—33	6,1

For hele Perioden 1804—33 udgjorde de dødfødte 6,15 p. Ct. af de levendefødte; i det Treaar, hvor Procenttallet var lavest (1819—21), udgjorde de dødfødte 5,34 p. Ct. og i det Treaar, i hvilket det var høiest (1804—06), 8,09 p. Ct. af de levendefødte. Naar vi skulle vælge mellem et af disse Tal til Supplering af Antallet af de døbte, vil man ifølge Sagens Natur ikke betænke sig længe paa at vælge Tallet for det længst tilbageliggende Treaar og med den høieste Procent. Men der vil i hvert Fald allerede af den Grund ingen Anledning være til at gjøre dette til Gjenstand for nærmere Overveielser, at hvad enten vi vælge Minimums- eller Maximumsprocenten, vil Procenten, kombineret med Tallet 28 (som vi ovenfor udfandt vilde være det Gjennemsnitstal, indenfor en Feilgrændse af 10 p. Ct., med hvilket Antallet af Fødsler burde multipliceres for at

¹⁾ 1ste Hæfte, Tabel 14 a.

finde Folketallet), naar vi se bort fra Decimalerne, give Slut-
tallet 30¹⁾.

Naar vi altsaa nu, paa Grundlag af den foregaaende
Undersøgelse, ville udfinde Folketallet paa forskjellige Tids-
punkter af Seklet 1630—1730, kunne vi — selvfølgelig
forudsat dels Tilladeligheden som Helhed af den anvendte
Konklusionsmaade, dels Korrektheden af hver enkelt Del af
Undersøgelsen — fastslaa følgende Resultat: Det gjennem-
snitlige Folketal af et af Aarhundredets Decennier udfindes
ved at multiplicere Decenniets gjennemsnitlige aarlige Antal
af døbte med 30; den Feil, som herved kan begaas, over-
stiger ikke 10 p. Ct.

III.

Medens samtlige Kjøbenhavns Kirkebøger, paa enkelte
og uvæsentlige Undtagelser nær, ere opbevarede for Tiden
efter Kjøbenhavns Brand, er det kun Brudstykker af disse,
der ere tilbage for Tiden før Branden. Udførlige — om
end ikke altid korrekte — Lister findes da ogsaa for
Perioden efter 1728 dels i «Materialien», dels hos Callisen,
og ville i hvert Fald med forholdsvis Lethed kunne korri-
geres og suppleres ved Hjælp af Kirkebøgerne. Men de
Lister, der foreligge trykte før 1728, indeholde saa store
Lakuner og ere saa spredte, at man maa søge mange for-

¹⁾ Kalde vi Befolkningen for B og Antallet af døbte for D , faas

$$\text{enten} \quad B = \left(D + \frac{D \cdot 5,34}{100} \right) \cdot 28 = 29,50 D$$

$$\text{eller} \quad B = \left(D + \frac{D \cdot 8,09}{100} \right) \cdot 28 = 30,27 D.$$

Med Bortkastelse af Decimalerne — hvad man vil indrømme er
rimeligt i en Undersøgelse som nærværende — bliver altsaa D 's
Multiplikator ved Tallets resp. Forhøielse eller Formindskelse i
begge Tilfælde 30.

skjellige Steder, for blot nogenlunde at faa en Oversigt tilveiebragt. Det er da for Perioden 1728 — og saalangt jeg har kunnet naa tilbage —, at jeg har søgt at samle et saa udførligt og paalideligt Materiale, som det har været mig muligt. Den Kilde, hvortil man hidtil i Reglen har henvist, for at søge Oplysninger om Fødselsangivelser i det 17de og det 18de Aarhundrede, er den ofte citerede «Materialien»; de Angivelser, som «Materialien» indeholder for denne Periode, ere imidlertid atter hentede fra «Stats-Journal for Aaret 1769 og tilbage i Tiden»¹⁾, hvilken atter for Aarene 1725—28 benytter Tallene hos Lorck: *Beyträge zu der neuesten Kirchengeschichte*²⁾. I Statsjournalen findes summariske Opgivelser af de døbte (kaldet fødte) for Aarene 1672—82, 1689, 1691—98, 1702—04, 1711—12 og 1725—28; for de mellemliggende Aar bemærkes i Journalen, at «Efterretning mangler», og for Tiden før 1672, at «Aar 1672 begyndtes først med dødes og fødtes Antegnelser». Da de i Journalen meddelte Oplysninger saaledes baade vare faa og tvivlsomme og med Hensyn til de sidst citerede Bemærkninger endog positivt urigtige, har jeg, saavidt som muligt, søgt at samle alle trykte og utrykte Kilder til Erfaring om Antallet af døbte paa hin Tid.

Man har fra forskjellige Sider med stor Velvillie været mig behjælpelig med at fremskaffe Materiale til denne Undersøgelse, ligesom man saavel paa Bibliotheker og Arkiver som ved Kirkerne med megen Liberalitet har stillet Materialet til min Disposition. Særlig maa jeg nævne Forf. af «Dagspressen i Danmark», kgl. Fuldmægtig P. M. Stolpe, der har meddelt mig, hvor i Datidens Aviser jeg skulde

¹⁾ I, pg. 66—67. Kbhvn. 1770.

²⁾ I, pg. 639. Kopenh. und Leipzig 1758.

søge Oplysninger om Daabslistor, og Dr. phil. J. A. Friedericia, sammen med hvem jeg blev opmærksom paa en Række af udførlige Lister for hele Staden i Frue Sogns Kirkebøger, og hvem jeg tillige skylder den nedenfor omtalte Liste over Medlemmer af Laugene paa Pestens Tid.

Af trykt Materiale har jeg benyttet følgende Aviser, der alle findes paa det store kgl. Bibliothek:

«Extraordinaire Maanedlige Relationer», indeholdende aarlige Oversigter over døbte i hvert Sogn, ægte og uægte Børn, for Aarene 1676—85 foruden summariske Aaroversigter for Aarene 1672—75;

«Maanedlige Relationer», indeholdende aarlige Oversigter over døbte i hvert Sogn (kun ægte Børn) for Aarene 1685—97;

«Extraordinaire Relationer», indeholdende summariske aarlige Oversigter over døbte (ægte og uægte Børn) for Aarene 1720—26 og specificerede Oversigter for hvert Sogn for Aarene 1727—29;

I «Nye Tidender» indeholdes Oversigter for Aarene 1698—1704, hvilke imidlertid findes udførligere i Frue Sogns Kirkebøger;

I «Ordinarie Postzeitung» findes spredte trykte Ugeoversigter over døbte i Aarene 1667 og 69, af hvilke en enkelt ovenfor er omtalt, men som iøvrigt ikke frembyde brugeligt Materiale.

Af trykte Ugeoversigter, jfr. Reskr. 19 Aug. 1664, eller Aaroversigter ere endvidere bevarede paa det kgl. Bibliothek en Aaroversigt for Aaret 1711 (hvilken ligeledes findes paa Universitetsbibliotheket og er aftrykt hos Callisen, Mansa o. fl.) og en Aaroversigt for Aaret 1721, specificeret for hvert Sogn; endvidere findes paa Universitetsbibliotheket spredte ugentlige Oversigter fra Aarene 1700, 1709, 1710

og 1730 (i alt 8), uden særlig Interesse, og Aarsoversigter, specificerede efter Sognene, for Aarene 1712 og 1728. Disse Oversigter hedde: «Fortegnelse paa dennem, som udi deſe kongl. Residenz-Stad Kjøbenhavn fra den — til den — ere copulerede, Føde og døbte, Døde og begravne».

Af utrykt Materiale har jeg benyttet: Frue Kirkes Daabsbøger, hvilke indeholde Antal af døbte, ægte Børn i Frue Sogn for Aarene 1631—37, og ægte og uægte Børn for Aarene 1638—40, ægte Børn 1648—50, ægte og uægte Børn 1651 ff. Tillige indeholde de Antal af døbte, ægte og uægte Børn for hvert Sogn i hele Staden for Aarene 1638—40 og, med enkelte Lakuner navnlig for de uægte Børns Vedkommende, for Aarene 1648—85, samt Antal af døbte, kun ægte Børn, for Aarene 1686—1704. — Findes paa Universitetsbibliotheket.

Nicolai Kirkes Daabsbøger over døbte ægte Børn i Nicolai Sogn i Aarene 1694—1721 og uægte Børn i Aarene 1658—1701. — Findes paa Universitetsbibliotheket.

Trinitatis Kirkes Daabsbøger over døbte i Trinitatis Sogn, ægte og uægte Børn 1660 ff. — Findes paa Universitetsbibliotheket.

Helliggeistes Kirkes Daabsbøger over døbte i Helliggeistes Sogn, ægte og uægte Børn 1713 ff. — Findes ved Kirken.

Holmens Kirkes Daabsbøger over døbte ved Kirken, ægte og uægte Børn, for Aarene 1618—85, ægte Børn for Aarene 1686—1712, ægte og uægte Børn 1713 ff. — Findes fra 1618—94 i Geheimearkivet, derefter i Søetatens Arkiv.

Frelseres Kirkes Daabsbøger over døbte i Frelserens Sogn, ægte og uægte Børn, for Aarene 1686—1707 og

1712—13, og ægte Børn for Aarene 1708—1711 samt 1714 ff. — Findes ved Kirken.

Garnisons Kirkes Daabsbøger over døbte ved Kirken, ægte og uægte Børn, for Aarene 1698—1724 for den danske Del af Garnisonen og for Aarene 1698 ff. for den tyske Del. — Protokollerne over den danske Del af Garnisonen, over den tyske Del indtil Marts 1720 og over de uægte Børn findes ved Garnisonskirken; Protokollerne over den tyske Del af Garnisonen 1720 ff. findes ved Frederiks tyske Kirke.

Slotskirkens Daabsbøger over døbte i Slotskirkens Menighed 1686 ff. — Findes ved Kirken.

Tydk-reformert Kirkes Daabsbøger over døbte i den tydk-reformerte Menighed 1686 ff. — Findes ved Kirken.

Fransk-reformert Kirkes Daabsbøger over døbte i den fransk-reformerte Menighed 1685 ff. — Findes ved Kirken.

St. Petri Kirkes Kirkebøger ere gaaede til Grunde ved Branden 1728. — Citadellet Frederikshavns Kirkebøger synes bortkomne i Aaret 1807. — Jødiske Ministerialbøger ere først paabegyndte i dette Aarhundrede.

Man maa saaledes i det Hele sige, at trods de Laker, der for enkelte Aar eller i enkelte Henseender (uægte Børn) ere tilstede, forefindes Materiale til i alt Væsentligt at faa Opgivelser tilveiebragt for hele det Tidsrum, for hvilket der overhovedet er ført Kirkebøger ved de forskjellige Kirker. (Ved Fd. af 20 Mai 1645 bestemmes, at Præsterne, under Embeds Fortabelse, skulle holde rigtig Fortegnelse over fødte, døde og ægteviede, jfr. det føromtalte Reskr. af 19 August 1664 om Trykning af Ugeoversigter.) Hvad der er gaaet tabt af Betydning, skyldes Ildebranden 1728. For Helliggeistes Kirkes Vedkommende synes saaledes kun den Protokol at være reddet, som i Aaret 1728

var fremme og i Brug; en Protokol over uægte Børn ved denne Kirke fra Midten af det 17de Aarhundrede, der ifølge en nyere Fortegnelse over dens Kirkebøger maatte antages at være tilstede, findes ikke mere.

I Daabsbøgerne findes jævnlig indlemmet Dele af Copulationsprotokoller, Dødsfalds- og Absolutionsprotokoller. Da det imidlertid laa udenfor min Plan at behandle Kirkebøgerne som saadanne, idet jeg kun ønskede at benytte dem til Grundlag for en Undersøgelse om Folketallet, har jeg i den efterfølgende Tabel (Tabel 4) saavel udeladt Opgivelser over copulerede og døde, naar de fandtes sammen med Daabsopgivelserne, som naar de fandtes i særlige Protokoller. Derimod har jeg meddelt Antallet af copulerede og døde, hvor summariske Opgivelser herom fandtes indførte enten i de ovenomtalte trykte Fortegnelser eller i Frue Sogns Protokollers samlede Opgjørelser for hele Staden. Ligeledes har jeg i Tabellen bortset fra Delingen af døbte i Mandkjen og Kvindekjen i de enkelte Sogne, ihvorvel en saadan Sondring vel delvis lod sig foretage, men da en stor Del af de summariske Opgivelser anfører hvert Kjen for sig, vilde det formentlig ingen Interesse have at foretage en saadan Deling sognevis. Med Hensyn til Delingen mellem ægte og uægte Børn har jeg derimod søgt at gennemføre denne overalt, hvor det lod sig gjøre. Dette Forhold har en virkelig Interesse gjennem den vekslede Størrelse, det frembyder — medens Forholdet mellem Dreng- og Pigefødsler, som det nedenfor vil ses, i Reglen falder sammen med det endnu bestaaende —, og det var saameget nødvendiggere at specificere Forholdet mellem ægte og uægte Børn, som man maa benytte de kjendte Opgivelser til gjennem Beregninger at udfylde de jævnlig forekommende Lakuner med Hensyn til Opgivelsen af uægte Børn.

De i Tabel 4 anførte Data ere altsaa uddragne ved Hjælp af samtlige ovenanførte Kilder. I Tabellen er intet Tal beregnet. Tallene ere meddelte saaledes som jeg har forefundet dem, selvfølgelig med Undtagelse af paaviselig urigtige Tal, og saaledes at jeg, hvor to Kilder differerede — hvad iøvrigt sjældent har været Tilfældet —, har valgt det Tal, som ifølge Summaopgivelser o. L. maatte anses for at være det rigtige. De inde i Tabellen forekommende Lakuner ere betegnede ved en Streg (—), saaledes at denne overalt ikke betyder «ingen», men «ubekjendt».

Det er alt ovenfor omtalt, hvilke Kirkebøger der ere gaaede til Grunde, og i hvilket Omfang de endnu eksisterende indeholde Daabsopgivelser. For at kunne benytte Opgivelserne i den følgende Tabel, maa det imidlertid endnu tilføies, at Kirkebøgerne, hvis Paabegyndelse som Helhed skriver sig fra første Halvdel af det syttende Aarhundrede, for Kjøbenhavns Vedkommende næppe have eksisteret tidligere end Aaret 1617, i hvilket Aar (26de November) Holmens Kirkebøger begynde. I Holmens Kirkes Daabsbøger er indtil 1640 Christianshavn indbefattet. I Aaret 1640 indviedes en Trækirke paa Christianshavn og bestod indtil den i Aaret 1696 afløstes af Vor Frelsers Kirke. Vi have altsaa Christianshavn medtaget i det hele her omhandlede Tidsrum: indtil 1640 under Holmens Kirke, indtil 1696 som «Christianshavn» (saaledes kaldet i Frue Sogns Daabsbøger) og derefter under Frelsers Kirke. — Under Holmens Kirke ere ligeledes de Garnisonen vedkommende Daabs-handlinger indregistrerede, om man end ogsaa finder Børn af Soldater m. m. døbte ved andre Kirker. Nogen stor Betydning har dette Spørgsmaal vel næppe før 1660. Særlige Daabsopgivelser for Garnisonen foreligge allerede spredte fra 1679 og samlede fra 1690, altsaa en Del Aar forinden

Garnisons Kirkes Indvielse i Aaret 1706. I Aaret 1720 ansattes der en Præst ved «den tyske Del af Garnisonen» og Vor Frelzers Kirke. Derfra skriver det sig, at ihvorvel Frederiks tyske Kirke først indviedes 1769, forefindes Daabsbøger for den tyske Del af Garnisonen allerede fra Aaret 1720 ved denne Kirke (jfr. ovenfor). De Beregninger, vi anstille, omfatte saaledes for det hele Tidsrum ogsaa den i Staden værende Garnison.

Medens Holmens Kirke indviedes 1619, og Frue, Nicolai og Helliggeistes Kirker samt St. Petri Kirke jo havde bestaaet længe forinden, opførtes (og benyttedes ved Daabshandlinger m. m.) af nye Kirker i dette Tidsrum, foruden de ovenfor omtalte Kirker paa Christianshavn og foruden Garnisonskirken, «den nye Kirke» udenfor Nørreport, hvilken Kirke indviedes i Aaret 1628 og nedbrødes i Aaret 1658. Som det vil ses af Tabellen, haves Opgivelser om Daabshandlinger i denne Kirke for en stor Del af det nævnte Tidsrum. At Kirken som beliggende udenfor Byen ogsaa modtog Børn fra Omegnen til Daab, vil ikke kunne komme til at spille nogen Rolle af Betydning med Hensyn til Summatallet for hele Staden. — Trinitatis Kirke indviedes i Aaret 1656. Den var oprindelig kun Kirke for Universitetet, hvad der ogsaa kan ses af de kun ganske enkelte Daabshandlinger (begyndende med 1 i Aaret 1660), der i de første Decennier af dens Bestaaen foretoges i den. I Aaret 1683 blev den Sognekirke, fra hvilken Tid, som det fremgaar af Tabellen, Antallet af Daabshandlinger var c. 150—200 aarlig.

Citadellet Frederikshavns Slotskirke indviedes 1704, men Daabsopgivelser fra Citadellet foreligge allerede fra Firserne. Derimod foreligge Daabsopgivelser fra Christiansborg Slotskirke først fra Aaret 1696. — Fra Midten af Firserne mæddeles ogsaa

Daabsopgivelser fra den hollandsk-lutherske Menighed¹⁾, der imidlertid atter forsvinder ved Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, og for de tvende reformerte Menigheder, der som bekjendt, tildels ved Charlotte Amalies Protektion, indkom her i Landet i Aaret 1685. Ligeledes blev det fra denne Tid almindeligere, at Medlemmer af den jødiske Nation fik Tilladelse til at nedsætte sig her i Landet²⁾. Imidlertid findes der for disse kun spredte Fødselsopgivelser for det 18de Aarhundrede.

De enkelte døbte, der med flere Aars Mellemlum opgives snart fra Børnehuset, snart fra Pesthuset, Helliggeistes Hospital eller Kvæsthuset, har jeg, ogsaa af Hensyn til Pladsen, taget under Et, og har ikke troet det at være af tilstrækkelig Interesse at foretage Undersøgelser om Antallet af døbte paa hvert af disse Steder i de Aar, for hvilke Oplysninger mangle, da de foreliggende Opgivelser af det samlede Antal døbte for alle 4 Steder ikke noget Aar naar over 10 og hyppigst ikke naar Halvdelen³⁾.

Ifølge det foreliggende Materiale fordelte Antallet af døbte i hvert af Aarene 1618—1729 og i hver af Staden Kjøbenhavns Kirker sig paa den Maade, som omstaaende Tabel 4 udviser.

¹⁾ Pontoppidan. *Annal. eccl. Dan.* IV. 636.

²⁾ Se Cohen. *De mosaiske Troesbekjenderes Stilling i Danmark.* Odense. 1837.

³⁾ Med Hensyn til de ovenstaaende Data om Kjøbenhavns forskjellige Kirker m. v. skal jeg anføre, at forskjellige af Kirkebøgerne, saasom den reformerte Menigheds, Frederiks tyske Kirkes og Garnisons Kirkens, indeholde enten inde i Protokollen eller foran den første Daabsprotokol spredte Opgivelser om Kirkens og Menighedens Historie. Disse Bemærkninger ere benyttede i Texten, der iøvrigt refererer sig til de almindelige Haandbøger, navnlig Wiberg: *Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie.* II. Odense 1870.

Tabel 4.

	1618	1619	1620	1621	1622	1623	1624	1625	1626	1627	1
Antal af døbte i:											
Frue Kirke											
Helliggeistes Kirke . .											
Nicolai Kirke											
Trinitatis Kirke											
Den nye Kirke											
St. Petri Kirke											
Christianshavn (V. Frel-											
sers Kirke)											
Holmens Kirke	149	111	151	130	186	137	168	150	148	192	
			9			17					
Garnisonen (Garnisons											
Kirke)											
Citadellet Frederiks-											
havns Kirke											
Slotskirken											
Børnhuset, Kvæsthuset											
Hellig. Hosp., Pesth.											
Holl.-luth. Menighed											
Fransk ref. Menighed . . .											
Tydsk ref. Menighed . . .											
Den jødiske Nation											
Tilsammen { Ægte Dreng . . . }											
{ — Piger }											
{ Uægte }											
{ Ialt }											
Copulerede											
Døde											

Anm. Æ = Ægte, U = Uægte.

Antallet af døbte i Holmens Sogn udgjorde i Tidsrummet 1618—30 gennemsnitlig aarlig 160. At bestemme Antallet af døbte i hele Staden efter dette Tal lader sig imidlertid ikke gjøre; thi selv forudsat at alle de døbte i Holmens Sogn allerede de første Aar findes i Kirkebøgerne, kan Forholdet mellem døbte i Holmens Kirke og i Stadens samtlige Kirker først bestemmes ved Slutningen af Trediverne, og dette Forhold kan i det mellemliggende Tidsrum meget vel have forandret sig. Foretager man Beregningen, viser det saare ringe Antal døbte, der udkommer for hele Staden, at Forholdet sandsynligvis i Virkeligheden ogsaa har forandret sig. En Beregning af Folketallet for denne Periode kan altsaa endmindre ske.

Antallet af døbte 1631—40 lader sig derimod bestemme med nogenlunde Sikkerhed. For Aarene 1638—40 haves Opgivelser for hele Staden, og for Aarene 1631—37 haves Opgivelser for de to Kirker, der paa den Tid omfattede over Halvdelen af de døbte. Antallet af døbte i Holmens Kirke og i Frue Kirke udgjorde i Forhold til Antallet af døbte i hele Staden:

Tabel 5.

	Holmens Kirke.	Frue Kirke.	Tilsammen.
	Procent af døbte i hele Staden.		
1638	30	21	51
1639	34	20	54
1640	35	23	58
1638—40	33	22	55

Antallet af døbte — ægte og uægte fødte — ved Holmens Kirke udgjorde i Aarene 1631—37 ialt 1667; Antallet af døbte — ægtefødte — i Frue Sogn udgjorde i Aarene 1631—37 ialt 1149. Lægges hertil for uægtefødte, der for Frue Sogns Vedkommende i Aarene 1638—40 udgjorde 21 p. Ct. og i Aarene 1651—60 18 p. Ct. af de ægtefødte, en Femtedel, udkommer for Frue Sogn et samlet Antal døbte

af 1379. Det samlede Antal døbte i Kjøbenhavn (og Christianshavn, jfr. ovenfor) i Aarene 1631—37 maa altsaa antages at have udgjort 5538; lægges hertil Antallet af døbte i Aarene 1638—40 med 2748, udkommer Summatallet af døbte for Tiaaret 1631—40 med 8286. Hertil svarer altsaa et Folketal for det nævnte Tidsrum af 24858, d. v. s. at ved Slutningen af det 17de Aarhundredes første Trediedel (i Trediverne) havde Kjøbenhavn en Befolkning af ca. 25000 Mennesker.

Antallet af døbte for det følgende Decennium opgives i Aarene 1641—47 kun for Holmens Sogn og for Aarene 1648 og 49 ganske vist for hele Staden, men kun for ægtefødte Børn. I Begyndelsen af dette Decennium opførte jo Christianshavns Beboere at søge Holmens Kirke, og i Aaret 1648 findes der ogsaa allerede 115 døbte i Christianshavns Kirke. Men allerede af den Grund, at det er vanskeligt med Sikkerhed at vide, om Holmens Kirke dog ikke endnu delvis benyttedes af Christianshavns Beboere i Begyndelsen af Fyrrerne — af Holmens Kirkebøger har jeg ingen Slutning kunnet drage —, tør jeg ingen Beregning anstille for Tidsrummet 1641—47 paa Grundlag af Forholdet 1648 og 49. Da det aarlige gennemsnitlige Antal døbte i Holmens Kirke 1641—47 udgjorde 244, maatte, hvis man virkelig kunde lægge Forholdstallet for 1648 og 49 til Grund (ca. 28 p. Ct.), Folketallet være steget meget betydelig i Fyrrerne, hvad jo iøvrigt ogsaa Daabsopgivelserne for hele Staden paa Slutningen af Decenniet kunde tyde paa. Men, som sagt, Materialet er for ringe og for usikkert til at man tør anstille nogen Beregning paa Grundlag af det.

Antallet af døbte — ægtefødte — udgjorde i Aarene 1648—50 3049; lægges hertil, paa Basis af Forholdet 1651—60, 11 p. Ct. for de uægtefødte, udkommer Tallet

3385. I Tidsrummet 1651—57 var Antallet af døbte 6259, og det samlede Antal døbte i Tiaaret 1648—57 bliver altsaa 9644. Beregne vi Folketallet herefter, udkommer 28932. Vi tør saaledes antage, at Kjøbenhavn ved Krigens Udbrud 1657 havde et Folketal af ca. 29000¹⁾.

I Beleiringsaarene 1658 og 1659, navnlig i sidstnævnte Aar, var der, som venteligt, Nedgang i Fødslerne (resp. 902 og 766 døbte). Hvormange Individder der paa Grund af Beleiringen have forladt Staden, og hvormange der omvendt fra det omkringliggende Land og af Militære ere indkomne i Staden, er det vanskeligt at sige, men som vi skulle se, havde ogsaa det følgende Decennium, 1660—69, et Folketal af ca. 30000. Da Byen i det hele tog et stærkt Opsving efter 1660, og da Krigen dog ikke, som ude i Landet, havde ført til Brand og Plyndringer, er det ogsaa rimeligt nok, at Byen hurtig forvandt den øieblikkelige Tilbagegang, som fulgte med Krigen, og som ogsaa viser sig i Fødselsantallet i Aarene efter Krigen. — I Aaret 1660 var Antallet af døbte 874. I Aaret 1661 foreligger kun Antallet af døbte for Holmens og Frue Sogne med i alt 391; undersøger man imidlertid, i hvilket Forhold de døbte i disse tvende Sogne paa denne Tid stod til de døbte i alle Stadens Sogne, viser det sig, at med Femaaret før 1661 — 1656—60 — og med Femaaret efter 1661 — 1662—66 — til Udgangspunkter udgjorde de 44 p. Ct. af samtlige døbte (resp. 46 og 42 p. Ct. i de to Femaar), og

¹⁾ Dette Tal er vistnok Maximum af, hvad man tør anslaa Befolkningens Størrelse til; det er nemlig sandsynligt, at der har fundet en stærk Nedgang i Folketallet Sted i den første Halvdel af Halvtredserne, paa Grund af de i disse Aar herskende Epidemier i Kjøbenhavn, hvilke kulminerede i Pesten af 1654, der endog skal have bortrevet ca. 9000 Mennesker. (Jfr. Mansa. Bidrag til Folkesygdommenes Historie i Danmark. Kbhvn. 1873. Pag. 391 ff.)

lægger man da dette Forholdstal til Grund, bliver det hele Antal døbte i 1661: 889. I Aarene 1662—68 var Antallet af døbte i alt 7170. I Aaret 1669 var Antallet af døbte — ægtefødte — 1185; for de uægtefødte mangle Opgivelser for de enkelte Sogne, men denne Mangel er, som det vil ses af Tabellen, kun af nogen Betydning for Christianshavns Vedkommende, hvor en Beregning af Forholdstallet ved Hjælp af de nærmest liggende Aar paa hver Side af Lakunen giver 10 p. Ct. uægtefødte. De i dette Aar uægtefødte døbte paa Christianshavn maa da anslaaes til 12, og for hele Staden bliver derefter uægtefødte 74 og samtlige døbte 1259. Lægges alle de forannævnte Tal for Aarene 1660—69 sammen, faas Antallet af døbte for hele Decenniet med 10192, og Folketallet i dette Decennium bliver herefter 30576. Decenniet efter Krigen med sine henved 31000 Indbyggere, sammenholdt med Decenniet før Krigen med sine henved 29000 Indbyggere, frembyder altsaa endog en lille Tilvæxt i Befolkningens Størrelse.

I Aarene 1670 og 1671 var Antallet af døbte — ægtefødte — tilsammen 2470 og af uægtefødte, med Beregning af 10 p. Ct. for Christianshavn, 161, i alt 2631. I Aarene 1672 og 73 var Antallet af døbte tilsammen 2770. I Aaret 1674 var Antallet af døbte ægtefødte 1287 og af uægtefødte, ifølge Beregning som ovenfor, 65, tilsammen 1352. I Aarene 1675—79 var Antallet af døbte i alt 7134. For hele Decenniet 1670—79 bliver saaledes Antallet af døbte 13887, hvad der vil svare til et Folketal af 41661. — I Aarene 1680—85 var Antallet af døbte i alt 11461. I Aarene 1686—89 var Antallet af døbte ægtefødte i alt 8138. I Opgivelserne af uægtefødte for de sidstnævnte Aar mangle enkelte Sogne, men af disse er det, som det fremgaar af Tabellen, kun Holmens Kirke, der spiller nogen Rolle. Beregnet paa Grundlag af Opgivelserne i det forud-

gaaende Decennium, udgjorde de uægtfødte 4 p. Ct. af de ægtfødte i dette Sogn. Samtlige døbte uægtfødte i Aarene 1686—89 udgjøre derefter 352 (deraf Holmens Sogn: 103), og tilsammenlagt med de ægtfødte, bliver Antallet af døbte for disse 4 Aar saaledes i alt 8490 og for hele Tiaaret 1680—89 i alt 19951. Folketallet for dette Decennium er altsaa steget til 59853.

Det kan ikke nægtes, at det er med nogen Undren, at man ser en Gjennemsnitsbefolkning for Tresserne af 31000, for Halvfjerdserne af 42000 og for Firserne af 60000. Tilvæksten er paa saa kort Tid saa stor, at man maa gaa til vor Tid og til den nye Verden for at se en By paa 30000 Indbyggere i tyve Aar fordobles og faa 60000. Da samtlige Summatal af Daabsopgivelserne ere multiplicerede med 30, træffe vi selvfølgelig den samme Stigning med Hensyn til Antallet af døbte: i Tresserne gjennemsnitlig aarlig 1013, i Halvfjerdserne 1379 og i Firserne 1995 døbte. Da vi jo, paa nogle faa uvæsentlige Lakuner nær, have Antallet af døbte for hvert Sogn og for hvert Aar i denne Periode, kunne vi imidlertid dels med Lethed følge Bevægelsen, dels derigjennem faa den stærke Stigning belyst.

Ved at opgjøre Antallet af døbte i hvert af Stadens Sogne faas følgende aarlige Gjennemsnit for hver:

Tabel 6.

Aarligt Gjennemsnit.	Frue	Helligestetes.	Nicolai.	Trinitatis.	Børnehuset m. m.	Christianshavn.	Petri.	Hollandsk luth. og reformet.	Holmens.	Garnisonen.	Citadellet Frederikshavn.	Tilsammen.
1660—69	244	74	236	4	2	96	135	"	222	"	"	1013
1670—79	315	78	261	8	2	139	143	"	441	2	"	1389
1680—89	358	88	293	138	5	176	268	8	627	23	11	1995

Som det vil ses, er Tabellen delt i fire Grupper, idet jeg har taget de almindelige Sognekirker inde i Byen i et Rubrum, Christianshavn i et, den tyske Petri Kirke og de øvrige fremmede Menigheder i et, og endelig Holmens Kirke, til hvilken Garnisonen søgte, og de øvrige Daabsopgivelser vedrørende Garnisonen i et. Sætte vi nu overalt Opgivelserne for Decenniet 1660—69 = 100, faaes følgende Resultat:

Tabel 7.

Aarligt Gjennemsn.	Frue Kirke etc.	Christianshavn.	Petri Kirke etc.	Holmens Kirke etc.	Hele Staden.
1660—69 . .	100	100	100	100	100
1670—79 . .	119	145	106	200	137
1680—89 . .	157	183	204	298	197

Der viser sig, som man ser, allerede en betydelig Tilvæxt i Antallet af døbte for de Sognes Vedkommende, der ere samlede under Rubrum 1. Medens Tilvæksten i hele Staden imidlertid beløber sig til henved 100 p. Ct., har den i disse Sogne kun andraget noget over 50 p. Ct., og denne Tilvæxt kan vistnok finde sin Forklaring i den store Udvikling, Kjøbenhavn i det hele undergik i Christian V's Regjeringstid, og der hang sammen med den tættere Bebyggelse af Staden og det større begyndende moderne Opsving, den suveræne Konges Hoved- og Residentsstad paa saamange Omraader maatte erholde. Paa tvende Punkter faar denne nye Udvikling stærke og eiendommelige Udslag, der tillige forklare den overordentlige Stigning i Befolkningen, det er ved Indvandringen og ved Garnisonens Tilvæxt. Hvor stor en Del af Tilvæksten i den egentlige By (Rubr. 1) der skyldes Indvandring fra det øvrige Danmark og fra Norge, kan vistnok vanskelig konstateres; men selve Sagens Natur taler for, at den opblomstrende By har draget en ikke helt ringe Del af Befolkningen fra det forarmede

Land til sig¹⁾, og at dette i hvert Fald har været Tilfældet for Folk, der søgte Universitetet, Hoffet og lignende centrale Institutioner. Med Hensyn til Indvandringen fra Tydskland giver imidlertid Tabellen, os betydningsfulde Oplysninger i Hænde. En ikke ringe Del af Tilvæksten paa Christianshavn maa saaledes tilskrives den tydske Indvandring, eftersom der, saavidt man kan skjønne af Kirkebøgerne, har nedsat sig adskillige tydske Familier paa dette Sted, hvad der bl. a. ogsaa bestyrkes ved, at det ved Indvielsen af Kirken paa Christianshavn i Aaret 1640 paa-lagdes Præsten at prædike baade Dansk og Tydsk for de udlændiske Folks Skyld²⁾. End mere utvivlsomt er jo Forholdet med Hensyn til Petri Menighed og — i Firserne — den hollandsk-lutherske og de reformerte Menigheder. At de reformerte Menigheder dog tilsidst fik Adgang, er allerede et Tidens Tegn, men de have, som Tabel 4 udviser, dog ikke i nogen særlig Grad bidraget til at forøge Befolkningen. Derimod er den overordentlige Stigning ved St. Petri Kirke et uomtvisteligt Bevis for den stedse stærkere Indvandring, eftersom de oprindelige Familier vistnok ligesom nu, om end ikke i saa stærk en Grad, have indgiftet sig m. m. i de danske Menigheder, og en Stigning paa 20 Aar af over 100 p. Ct. vil i hvert Fald være umulig uden en fortsat stærk Indvandring. Det vides da ogsaa, at den overhaandtagende Indvandring fortydsker Haandværkerne, Kjøbmandskabet, Hoffet, Garnisonen o. s. v., og at selve Præsterne klage over Indvandringen af tydske og over de

¹⁾ Se om Bybefolkningens Tilvæxt ved Trediveaarskrigen Roscher. *Geschichte der Nationalökonomie in Deutschland.* München 1874. Pag. 219 ff.

²⁾ Jfr. H. F. Rørdam. *De tydske Menigheder i det 17de Aarhundrede.* Ny Kirkehistoriske Samlinger. Kbhvn. 1864—66. Pag. 154 ff.

danske Giftermaal med de fremmede¹⁾. Hvorledes denne Indvandring fortsattes i det følgende Aarhundrede og paa den Tid navnlig stod i Forbindelse med den stadige Forøgelse af den tyske Garnison, skal omtales nedenfor.

Med Hensyn til Garnisonen i denne Periode, da træffe vi, som allerede ovenfor nævnt, dens Børn indskrevne i Holmens Kirkes Bøger, omend Landmilitæret paa Slutningen af Perioden, i Firserne, jo begynder at faa sine egne Kirkebøger. Garnisonens Forøgelse er da den sidste og den mest afgjørende af de Forklaringer, selve Tallene byde os, til Forstaaelse af Byens overordentlige Tilvæxt i dette Tidsafsnit. Antallet af døbte i Holmens Sogn m. v. stiger fra Tredserne til Halvfjerdserne med 100 p. Ct. og til Firserne med andre 100 p. Ct. Tilvæksten er altsaa henvend den firedobbelte af Tilvæksten i Frue Sogn m. v., den er den mest bestemmende Faktor for Befolkningens Forøgelse og et talende Udtryk for den absolute Konges Regime, hvilket man sikkert i det hele taget paa mange Maader vilde kunne se afspeile sig i Bestanddelene af hans Hovedstads Befolkning.

I Tiaaret 1690—99 var Antallet af døbte — ægtefødte — i alt 20032. Desuden var Antallet af uægtefødte ialt 601 (hvoraf Holmens Sogn, beregnet med 4 p. Ct. af de ægtefødte: 217); tilsammen 20633. Folketallet for dette Decennium bliver herefter 61896 eller ca. 62000.

I Aarene 1700—1704 var Antallet af døbte — ægtefødte (og uægtefødte i Garnisons Sogn, jfr. Tabel 4) — i alt 10770; Antallet af uægtefødte udenfor Garnisons Sogn var, med Beregning af uægtefødte for Nicolai Sogn af

¹⁾ Jfr. Stolpe. Dagspressen i Danmark. I. Kbhvn. 1878, pag. 228—29.

3 p. Ct. og for Holmens Sogn af 4 p. Ct. 392; tilsammen 11162. — Fra Aaret 1705 har Tabellen Lakuner for enkelte Sogne, der imidlertid saameget lettere lade sig udfylde, som disse Sogne, nemlig Helliggeistes og St. Petri Sogne, foruden Citadellet Frederikshavn, i de Aar, hvorom her er Tale, hørte til Stadens mindste. For at kunne udfylde disse Lakuner, skal jeg meddele følgende Forholdsberægning paa Grundlag af Opgivelserne i de 10 Aar af Tidsrummet 1700—1729, i hvilke der er Materiale til Beregningen. Antallet af døbte i hver af de nævnte Kirker udgjorde i Forhold til samtlige døbte:

Tabel 8.

Gjennemsn. aarlig.	Helligg. Sogn.	St. Petri Sogn.	Citadellet Frederiksh.
Procentvis af døbte i hele Staden.			
1700—1704	4,3	7,5	1,0
1713	4,9	6,1	0,8
1721	4,2	5,2	1,4
1727—1729	3,5	5,1	1,6
Gjennemsn. for de 10 Aar .	4,1	6,4	1,2

Antallet af døbte i Aarene 1705—09 — med Beregning af 3 p. Ct. for de uægtefødte i Nicolai Sogn og 4 p. Ct. for de uægtefødte i Holmens Sogn og med Udfyldning, ved Hjælp af Opgivelserne i det foregaaende Decennium, af Lakunerne i Aarene 1708—09 for Vor Frelses Sogn — bliver for de kjendte Sogne 9647. Det samlede Antal døbte for det nævnte Femaar bliver derefter — idet de manglende Opgivelser udfyldes ved 12 p. Ct. af Helheden (jfr. Tabel 8) — 10961. For hele Decenniet 1700—1709 bliver Antallet af døbte saaledes 22123, og Folketallet maa anslaaes til 66369. Kjøbenhavn havde altsaa ca. 66000 Indbyggere i Aarene umiddelbart før Pesten.

Treaaret 1710—12 affolkede for en stor Del Staden.

I Aaret 1710 var Antallet af døbte (paa Grundlag af samme Beregning som ovenfor) 1964; dette ringe Antal døbte i Forbindelse med et meget stort Antal døde (nogen positiv Oplysning foreligger ikke) hænger øiensynlig nøie sammen med de store Forepidemier, som i dette Aar hærgede Staden og varslede det kommende Aars Ulykke¹). I Aaret 1711, det egentlige Pestaar, var Antallet af døbte 1464 og Antallet af døde 22535. I Aaret 1712 var Antallet af døbte, selvfølgelig under Paavirkning af det foregaaende Aars Ødelæggelse, 1503 (Beregningen foretaget som ovenfor); Antallet af døde foreligger ikke. Fradrage vi Antallet af døde i Pestaaret fra Folketallet ved Trearets Begyndelse — og i øvrigt antage, at fødte og døde, indvandrede og udvandrede i de 3 Aar balancere mod hinanden —, faa vi et Folketal ved Trearets Slutning af ca. 44000. Dette Tal kan vistnok anses for det høieste, der vil kunne være Tale om, navnlig naar man ser hen til de kalkulerede Dødstal, der anføres for Aaret 1710 (jfr. Mansa l. c.). Pesttiden havde saaledes bragt Byen et Trediedel Aarhundrede tilbage i Tiden med Hensyn til dens Folketal (1670—79: 42000). Men Staden skulde snart indvinde det tabte.

Den nu følgende Periode, Tiden fra Pesten til Branden, betegnes ved en meget betydelig Tilvæxt. Til Beregning af Folketallet tager jeg de følgende 15 Aar — 1713—27 — under et, hvorved ogsaa den stærke Tilgang af Fødsler i Aarene nærmest Pesten vil blive neutraliseret ved den forholdsvis Aftagen af Fødsler i Aarene nærmest Branden. — I Aaret 1713 var Antallet af døbte 2222. I Aarene 1714—19 var Antallet af døbte (ved Beregning af de uægtefødte i Frelserens Sogn med 8 p. Ct. og i Holmens

¹) Mansa i Hist. Tidsskr., I, pag. 166.

Sogn med 4 p.Ct. af de ægtefødte og ved Udfyldning af Aaret 1719 i Trinitatis Sogn ved Hjælp af en Gjennemsnitsberegning for Decennierne før og efter) for det første 14015; det samlede Tal bliver herefter, ved Tillæg af de døbte i Petri Sogn og Citadellet, i Overensstemmelse med Forholdstallene i Tabel 8, 15234. Antallet af døbte i Aarene 1720—27 var i alt 20546. Det samlede Antal døbte i de 15 Aar 1713—27 bliver saaledes 38002, hvad der giver et gennemsnitligt aarligt Antal døbte af 2533 og et gennemsnitligt Folketal af 75990 eller ca. 76000.

Atter staa vi overfor en overordentlig Tilvæxt, en Tilvæxt, der ikke alene erstatter det Tab, Pesten havde tilføiet, men endog bringer en Forøgelse af 10000 udover det Folketal, Byen maa antages at have havt ved Pestens Begyndelse. At der foregik en stærk Forøgelse af Befolkningen, er der i og for sig intet mærkeligt i. I Løbet af 70 Aar var Kjøbenhavn Gjenstand først for en Beleiring, dernæst for en Pest, der bortrev en Trediedel af Byens Befolkning, og endelig for en Ildebrand, der lagde en stor Del af Staden i Aske. Disse tre Kalamiteter havde imidlertid ikke ensartede økonomiske Følger. En Krig, der jo stedse bringer Tab baade af Formue og af Menneskeliv, kan ødelægge Landet, men den kan ogsaa ad indirekte Vei bringe Landet eller i det mindste Dele deraf i Opkomst. Saaledes her. Krigen før 1660, der i saamange Henseender var til Ulykke for Landet, var det ikke for Kjøbenhavn. Borgernes forøgede Mod og Selvfølelse, Byens Udvidelse og nye Privilegier, den forandrede Statsform, den store Indvandring — alle disse indirekte Virkninger af Krigen kom Staden til gode, og vi have ovenfor set Resultatet. En Ildebrand, som Ildsvaaden i 1728, medførte ganske vist de gavnlige Virkninger, at en Del af de gamle, usunde Boliger gik til Grunde og

erstattedes af større og luftigere, og selve Gjenopbyggelsen af de nedbrændte Kvarterer har givet Liv og Virksomhed. Men i alt væsentligt repræsenterer en Brand som den nævnte kun Formuetab — uden Tab af Menneskeliv — og vil derfor af den hjemsogte Befolkning udelukkende føles som en stor økonomisk Ulykke. En Epidemi endelig behøver ikke at medføre direkte Formuetab, hvor den da ikke er af den Art, at alle Samfundsbaand løsnes, og Byen prisgives til Plyndring; en Epidemi som Pesten i Kjøbenhavn 1711 maatte føles som en Ulykke for alle dem, den rammede med Sygdom og Død, og disses nærmeste; men den bragte Luft og Plads i Erhvervene ved de mange Menneskeliv, der gik til Grunde, uden samtidig at bringe Tilbagegang i Forraadet af materielle Midler; den virkede som en stor Udvandring af Individier, der lade deres Formue blive tilbage. Hvad der skulde fremhæves i denne skizzerede Betragtning er altsaa, at man i en Krig som Krigen før 1660, i hvilken der baade gaar Formue og Mennesker til Grunde, vil træffe Armod og Elendighed det ene Sted, Velstand og Fremgang det andet Sted, idet det afhænger af mangfoldige forskellige Forhold, der hyppigst ad indirekte Vei staa i Forbindelse med Krigen, hvorledes de økonomiske Virkninger ville blive; at man efter en Ildsvaade, som Ildebranden i 1728, hvor der er gaaet Formue og ikke Mennesker til Grunde, vil træffe økonomisk Tilbagegang; og at man efter en Epidemi som Pesten i 1711, hvor der er gaaet Mennesker og ikke Formue til Grunde, vil træffe økonomisk Fremgang. Ad denne Vei maa vi forklare os den store Tilvæxt i Folketallet efter 1711. At den var tilstede, ligger klart for Dagen; man behøver kun at henvise til selve Tabellen over Daabsopgivelserne. Antallet af døbte

stiger Aar for Aar og vidner om Befolkningens baade Villie og Evne til at fylde Rækkerne ud.

Et Bevis paa, hvor hurtig de forskjellige Erhverv fik deres gamle Mandtal igjen, afgiver den foromtalte Tabel over Medlemmerne af Laugene paa Pestens Tid, der findes paa Universitetsbibliotheket. Den «Allerunderdanigste Tabell over Amterne og Laugene udi dend Kongelige Residentz-Stad Kiøbenhafn» er dateret Politikammeret den 21de Januar 1716 og giver en Oversigt over Mestere, Svende og Drengene i hvert Laug, til hvilken der atter slutter sig en Summaopgjørelse med følgende Resultat:

Tabel 9.

	Mestere.	Svende.	Drengene.
Før Contagionen Anno 1710 Vare:	2057	1023	670
Efter Contagionen Anno 1712 Vare:	1212	713	345
Anno 1715 dend 31 Dec. Ere: . .	1405	1467	1064

Medens Pesten saaledes for Mestrenes Vedkommende bortrev 41 p. Ct., bortrev den for Svendenes Vedkommende 30 p. Ct. og for Drengenes 48 p. Ct. Imidlertid erstattedes Tabet for Svendenes og Drengenes Vedkommende, ja mere end erstattedes, idet Antallet af Svende i Aaret 1715 var 43 p. Ct. større end i Aaret 1710 — 106 p. Ct. større end i Aaret 1712 —, og Antallet af Drengene i Aaret 1715 var 59 p. Ct. større end i Aaret 1710 — 208 p. Ct. større end i Aaret 1712. For Mestrenes Vedkommende holder Tilvæksten ikke Skridt med Tabet, idet der i Aaret 1715 endnu manglede 32 p. Ct af Antallet i 1710. Om dette skyldes særlige Forhold, muligvis — hvad der i Datidens Historie ikke er ukjendt — en Benyttelse fra Mestrenes Side af de gunstige Forhold til at formindske Konkurrencen indenfor Laugene ved at begrænde Adgangen til at blive Mester

ved Hjælp af nye og særlige Bestemmelser, eller om Forandringen, der, som det nedenfor vil ses, ikke var noget forbigaaende Fænomen, skulde kunne skyldes Aarsager, der staa i Forbindelse med Datidens industrielle Udviklingsgang, skal jeg ingen Mening udtale om. At det ikke kan have været Mangel paa Mennesker, der fremkaldte Forholdet, viser selve de her anførte Tal; thi tager man Mestere, Svende og Drengene under et, fremgaar det jo af Tabellen, at uagtet Pesten bortrev 40 p. Ct. af Antallet i 1710, var dette Antal dog voxet med 5 p. Ct. i Aaret 1715, hvad der atter skyldes en Tilvæxt fra 1712—15 af 73 p. Ct. Tabellen anfører for Aaret 1715 Antallet af Mestere, Svende og Drengene i enkelte Næringer, der ikke ere optagne i Listen for 1710 og 1712, og som derfor ligesaa lidt i Originaltabellen som her ere medtagne i Summaerne for hvert af de tre Aar¹⁾. Tager man de kun for Aaret 1715 opførte

¹⁾ Denne Omsorg for Conformitet vidner i det hele taget om den Omhu, med hvilken Tabellen er udarbejdet. Imidlertid er der et og andet, der kunde tyde paa — om det end langtfra tør anses som givet —, at man inde i selve Tabellen ikke altid har været lige opmærksom paa at faa conforme Opgivelser, navnlig med Hensyn til Svendenes og Drengenes Antal i Aarene 1710 og 1712. Det kunde derfor tænkes, at man ogsaa ad denne Vej vilde kunne finde en af Aarsagerne til den forholdsvis langt stærkere Tilvæxt af Svende og af Drengene end af Mestere. Udskyder man imidlertid, selv med den ængsteligste Kritik, alle de Laug, om hvis conforme Opgivelser af Mestere, Svende og Drengene der kan herske nogensomhelst berettiget Tvivl, udviser Tabellen dog, at de i Texten paa Grundlag af samtlige Opgivelser i Tabellen anførte Forholdstal ere et korrekt Udtryk for Udviklingens Gang, idet man i saa Fald faar en Tilvæxt af Mestere, Svende og Drengene fra 1712 til 1715 af 40 p. Ct. og af Svende og Drengene alene af 73 p. Ct., d. v. s. en Tilvæxt, der allerede faa Aar efter Pesten var tilstrækkelig til at kunne dække Tabet, og der var forholdsvis langt stærkere for Svendenes og Drengenes (jfr. ogsaa den i Texten omhandlede Liste hos Callisen) end for Mestrenes Vedkommende.

Næringer med, faas: «Tilsammen af forskrevne Lauge Mestere, Svende og Drengene udi Aaret 1715 foruden Kiøbmænd, Paruquemagere, Høckere, Brændevinsmænd, Kiøldermænd og Øltappere etc. 3985 Personer; Mænd, Karle og mest fuldvoxne Drengene; udi hvilken Summa ickun gandske faa Lucker». — For Aaret 1727 findes hos Callisen¹⁾ en lignende Fortegnelse over Mestere, Svende og Drengene i de forskjellige Laug; da der imidlertid er medtaget flere Næringer, som ikke ere anførte i den nys omhandlede Tabel, og den hele Deling af Laugene ikke synes conform med Delingen 1715, anfører jeg kun følgende Tal, til Bevis paa, hvilken overordentlig Tilvæxt Antallet af Svende og Drengene atter her udviser, navnlig i Forhold til Antallet af Mestere, der stadig holder sig nede. Summatallene udvise: Interessenter og Mestere: 1731, Svende: 2012, Drengene: 1709, ialt 5452. Medens Antallet af Svende og Drengene i Aaret 1715 var 180 for hver 100 Mestere, var det saaledes i 1727 voxet til 215 for hver 100 Mestere.

Naar vi vende tilbage til Tabellen fra Pestens Tid, bliver det En klart, at en Rehabilitering paa 3 à 4 Aar af Antallet af Mestere, Svende og Drengene, som den her omhandlede, umulig vilde kunne finde Sted uden en betydelig Indvandring. Thi selv det størst mulige Hastværk med Ægteskaber af den resterende Befolkning og den størst mulige Sætten Børn i Verden kunde dog i Løbet af faa Aar ikke skabe «Karle og mest fuldvoxne Drengene», saa lidt som man kan antage, at der har været et saa stort Reservekorps af disse tilstede, at det strax har kunnet ikke blot udfylde Rækkerne, men endog forøge dem. Det maa derfor anses for givet, at der har fundet en stærk Indvandring til Staden Sted baade fra Indland og Udland,

¹⁾ I, pag. 518—23.

hvorved ikke blot Befolkningen er bleven forøget med selve Antallet af Indvandrede, men disse, ved at gifte sig, væsentlig have bidraget til, at det aarlige Antal af fødte hurtig naaede, ja endog kom udover Antallet af fødte før Pestens Tid.

Der er et Omraade udenfor de borgerlige Erhverv, paa hvilket Antallet af Fremmede kan konstateres igjennem Daabsopgivelserne, nemlig Garnisonen. Jeg har af Kirkebøgerne uddraget Antallet af døbte Børn, tilhørende resp. den danske og den tyske Del af Garnisonen, for et Tidsrum af 20 Aar, og skal anføre, i hvilket Forhold disse to Dele af Garnisonen stode til hinanden.

Tabel 10.

	Antal af døbte Børn, tilh. den danske Del af Garnisonen.	Antal af døbte Børn, tilh. den tyske Del af Garnisonen.	Uægte Børn, ind- til 1711 indbefat- tede i de med- delte Tal; derefter opgivne i en særlig Protokol for begge Dele af Garniso- nen under et.
1705	175	299	
1706	214	298	
1707	202	225	
1708	256	192	—
1709	248	232	—
1710	195	169	—
1711	160	127	—
1712	90	49	66
1713	137	91	96
1714	114	101	64
1715	136	109	42
1716	169	141	44
1717	178	256	32
1718	165	268	31
1719	189	252	23
1720	200	260	12
1721	210	371	15
1722	239	325	21
1723	227	370	17
1724	276	400	14

Der viser sig gennem denne Tabel for det første en stærk Stigning af Garnisonen, en Stigning, der er betydelig større end Gjennemsnitstilvæksten for hele Befolkningen, og som paany vidner om, hvilken Rolle Garnisonen spillede i Hovedstadens Populationsforhold paa denne Tid. Sætte vi Antallet af døbte i de 6 Aar 1705—10, der gaa forud for Pesten, = 100, faa vi Antallet af døbte i de 6 Aar 1713—18 = 80 og Antallet af døbte i de 6 Aar 1719—24 = 126. Dersom Garnisonsbefolkningen svarer hertil, vil den altsaa i de sidste 6 Aar være voxet med mere end en Fjerdedel udover dens Størrelse i de 6 Aar før Pesten. — Benytte vi den samme Inddeling af Perioden i 3×6 Aar og udelade Antallet af uægte Børn i Aarene 1712—24, faa vi den danske og den tydske Del af Garnisonen bestemt ved følgende Forholdstal:

Tabel 11.

	Døbte i den danske Del af Garnisonen. p. Ct.	Døbte i den tydske Del af Garnisonen. p. Ct.
1705—10	48	52
1713—18	48	52
1719—24	40	60

Den tydske Dels Overvægt er saaledes kjendelig i hele Perioden og i stærk Stigning ved Slutningen af Perioden.

I dette Tidsrum synes ogsaa de indvandrede Jøder at have taget mere fast Ophold i Landet, og hvad enten de hørte til den «portugisiske» Del af Nationen eller til den «tydske» Del, er deres Vei vistnok for største Delen gaaet over Tydskland. At dømme efter de spredte Fødselsopgivelser, der foreligge, har Samfundet vel paa den Tid bestaaet af en ca. 300 Medlemmer¹⁾.

¹⁾ Dette stemmer ogsaa med Motiverne til Reskr. 2den Septbr. 1726, hvilket Reskr. fremkom ved, at man havde fundet 13 fremmede

Selv om man tillægger den tilstedeværende Befolknings Reaktion mod den skete Ødelæggelse den største Betydning, vilde, som sagt, Forøgelsen efter den Maalestok, den fandt Sted i, utvivlsomt have været umulig, naar ikke den her omhandlede stærke Indvandring havde givet sit Bidrag dertil. Men at Indvandringen ikke stedse var lige velkommen for Stadens Indbyggere og dens Øvrighed, derom vidner den Udvisning, som fandt Sted efter Branden 1728, og som jeg har omtalt i Kjøbenhavns Fattigvæsens Historie¹⁾. Af Fattige, der ikke vare fødte i Staden og ikke havde opholdt sig i den saa længe, at man, uagtet de vare udenbys, ansaa sig for forpligtet til at forsørge dem, bortvistes efter Branden følgende Antal:

Tabel 12.

Fra	Gamle.	Børn.
Norge	25	13
Holsten	26	20
Jylland	89	47
Øerne	39	33
Sverige	116	41
Tydskland og andre Lande . .	24	13
Tilsammen . .	319	167

Ogsaa en saadan Udvisning af henved 500 Fattige giver En ad indirekte Vei Forstaaelse af, hvilken Tiltrækning allerede dengang den store By har havt for Folk af alle Professioner — og for Folk uden Profession —, og en Forstaaelse af, hvordan den uhyre Tilvæxt kunde finde Sted²⁾.

Jøder her i Staden foruden de 65 Familier, der ifølge Reskr. da vare bosatte her.

¹⁾ Tabelværk til Kjøbenhavns Statistik, Nr. 4, pg. 32.

²⁾ Med ovenstaaende kan jævnføres, at der med offentlig Hjælp umiddelbart efter Branden emigrerede — men altsaa ikke som ved de 500 fremmede Fattige udvistes — 436 trængende kjøbenhavnske Familier, som navnlig toge Ophold i forskellige Byer paa Sjælland. (Nyt historisk Tidsskrift. V. Kjøbenhavn 1854. Pg. 293 ff.)

Ildebranden 1728 bragte, som det vil ses af Tabel 4, Antallet af døbte til at formindskes ret betydelig i Aarene 1728 og navnlig 1729. Tabellen udviser, at Formindskelsen, som forstaaeligt er, i Særdeleshed ramte de Sogne, der mest led under Ildsvaaden. Den forholdsvise Tilvæxt i nogle af de andre Sogne har ogsaa sin Grund i, at man, som det fremgaar af det ovenfor omtalte Mandtal i Geheimearkivet, flyttede fra de ødelagte Kvarterer til de Kvarterer, der vare i Behold.

I Aaret 1769 foretoges den første Folketælling her i Riget, hvilken, som meddelt, gav et Folketal for Kjøbenhavn af 92571. Følgerne af Ildebranden og af andre Forhold havde i de 40 Aar, der forløb mellem Branden og Folketællingen, gjort Tilvæksten langsom, men i alt var dog Kjøbenhavns Folketal i Aaret 1769 voxet med $\frac{1}{5}$ af det Indbyggerantal, Staden maa antages at have haft ved Ildebranden i 1728.

IV.

Ihvorvel jeg kun har gjennemgaaet Kirkebøgerne med Antallet af døbte for Øie, for paa Grundlag heraf at beregne Folketallet, afgive dog selve Daabsopgivelserne, som vi have set, et og andet Bidrag til Belysning af Datidens øvrige sociale Forhold. Ved Siden heraf frembyder vort Materiale forskjellige Data, som ogsaa i videre Forstand vedkomme Befolkningsforholdene: Forholdet mellem ægte og uægte fødte, Dreng- og Pigefødsler o. s. v., og jeg skal her samle de Hovedmomenter, der i saa Henseende ville være af Interesse.

Delingen mellem ægte- og uægtefødte, (som jeg i det Følgende for Kortheds Skyld stiller = døbte ægtefødte o. s. v.) foreligger for hele Staden for Tidsrummet 1651—1685. I

disse 35 Aar er der Lakuner for fem Aar, og jeg har da delt de øvrige 30 Aar i 3×10 Aar. I hvert af disse 3 Decennier stillede Forholdet mellem ægte- og uægtefødte sig paa følgende Maade:

Tabel 13.

	Ægtefødte.	Uægtefødte.	Antal uægtefødte for hver 100 ægtefødte.
1651—60 . . .	7949	852	10,7
1661—75 ¹⁾ . .	10365	804	7,8
1676—85 . . .	16761	605	3,6

At Moraliteten er stegen i et tilsvarende Forhold til den stærke Nedgang i Antallet af uægte Fødsler, er lidet sandsynligt og dobbelt usandsynligt, naar man husker, at Byen efter 1660 fik langt mere Karakter af Storstad end tidligere, hvad der ikke pleier at fremkalde en forøget Sædelighed. En muligvis strængere Kirketugt kan have bidraget til at formindske Antallet af uægte Fødsler, men maaske snarest derigjennem, at man har søgt at slippe bort fra Følgerne af de skete Uregelmæssigheder paa alle de Maader, der stode til Raadighed.

For Tiden efter 1685 foreligger ingen samlet Opgjørelse af de uægtefødte, og Opgivelserne fra de enkelte Sogne indeholde formange Lakuner i saa Henseende, til at man vilde kunne sammenstille en saadan samlet Opgjørelse. Jeg skal minde om, at vi i Løbet af den foregaaende Undersøgelse, paa Grundlag af det givne Materiale, for forskellige Afsnit i denne Periode have udregnet og benyttet følgende Tal, som angive, hvormeget Antallet af de uægte-

¹⁾ I disse 15 Aar mangle Opgivelser for Aarene 1661, 1669—71 og 1674. Opgivelserne omfatte altsaa ogsaa her kun 10 Aar.

fødte udgjør af Antallet af ægtefødte: for Nicolai Sogn 3 p. Ct., for Holmens Sogn 4 p. Ct., for Frelserens Sogn 8 p. Ct. og for Garnisons Sogn 10 p. Ct. At Garnisons Sogn møder op med det største Antal uægtefødte i Forhold til ægtefødte, er let forstaaeligt, og saare betegnende er det, at de uægtefødte i dette Sogn i Aaret 1712 — Aaret efter Pestaaret — udgjorde 66 imod 139 ægtefødte (47,5 p. Ct.) eller med andre Ord henved Halvdelen af disse! Paa den anden Side træffer man her som under alle lignende Forhold et saare ringe Antal uægtefødte i Separatmenighederne. Naar man samler alle de Aar (38), om hvilke der i saa Henseende foreligger Oplysninger for St. Petri Menighed, viser det sig, at de uægtefødte ikke udgjorde 1 p. Ct. (0,8) af de ægtefødte, og saavidt det kan ses af Daabsprotokollerne, have de reformerte Menigheder slet ingen uægtefødte at opvise. Dette bekræfter den almindelige lagttagelse, at Minoritetssamfundene paa alle slige Omraader staa høiest. De nærliggende Aarsager til dette sidste Faktum skal jeg imidlertid ikke her komme ind paa.

Det eneste Sogn, for hvilket der foreligger en uafbrudt Række af Oplysninger om Forholdet mellem ægte- og uægtefødte, er Frue Sogn. Jeg skal da for dette Sogn meddele Forholdstallene for den hele Periode fra 1651—1729, idet jeg tager de 9 Aar 1651—59 under et og den øvrige Del af Perioden tiaarsvis.

Tabel 14.

	Antal af ægtefødte.	Antal af uægtefødte.	Antal uægtefødte for hver 100 ægtefødte.
1651—59 . . .	1590	281	17,7
1660—69 . . .	2193	283	12,9
1670—79 . . .	2923	228	7,8
1680—89 . . .	3398	183	5,4
1690—99 . . .	2996	162	5,4

	Antal af ægtefødte.	Antal af uægtefødte.	Antal uægtefødte for hver 100 ægtefødte.
1700—09 . . .	2659	204	7,7
1710—19 . . .	2640	81	3,1
1720—29 . . .	2343	103	4,4

Nedgangen fra Midten af det 17de Aarhundrede til Aarhundredets Slutning og da, med en ringe Svingning, gennem den første Fjerdedel af det 18de Aarhundrede, er atter her i høj Grad iøinefaldende. For endnu klarere at lægge Materialet til Rette, kan man dele de 80 (79) Aar i 4×20 Aar, hvorved der fremkommer følgende Forholdstal: De uægtefødte udgjorde af de ægtefødte 1651—69: 14,9 p. Ct., 1670—89: 6,5 p. Ct., 1690—1709: 6,5 p. Ct. og 1710—29: 3,7 p. Ct. Forholdet mellem uægtefødte og ægtefødte er saaledes i de sidste 20 Aar sunket lige til $\frac{1}{4}$ af, hvad det var i de første 20, medens Forholdstallet i de mellemliggende 40 Aar er henved det halve af Forholdstallet i de tvende forudgaaende og henved det dobbelte af Forholdstallet i de tvende efterfølgende Decennier.

At Fosterford, Fødsler i Dølgemaal med paafølgende Ibjælligning eller anden Bortrydning af Barnet gik i høj Grad i Svang og har bidraget til det ringe Antal uægte Børn, Daabsprotokollerne udvise, synes at fremgaa af forrige Aarhundredes Historie¹⁾. Det var den overhaandtagende Udstrækning, disse Forbrydelser fik, der gav Anledning til det kgl. Reskr. af 13de Marts 1750, ved hvilken Hittébørnsstiftelsen oprettedes. Denne Stiftelse, der havde en vexlende Skjæbne, under Struensee fik den berygtede «Kasse»,

¹⁾ Om Ibjælligningen af Børn baade dengang og i tidligere Aarhundreder og om den samtidige stærke Løsegættighed se Mansa. Folkesygdommens Historie i Danmark, pag. 42, 178, 371—72 og 535.

hvor man hemmelig kunde henlægge Børn, og der i Forbindelse med Accouchementsstiftelsen senere omdannedes til den endnu bestaaende Fødsels- og Pleiestiftelse¹⁾, modtog allerede i Femaaret 1752—56 ca. 350 Børn aarlig. Mærkelig nok blev Antallet af disse, for den allerstørste Del uægte Børn, ikke optaget i de officielle Fødsels- eller Daabslisters²⁾, og selv om man antager, at de officielle Listers Opgivelser kun omfatte ægtefødte Børn (2640 aarlig), og samtidig betragter Hittebørnsstiftelsens Børn som svarende til hele Stadens uægtefødte, bliver Forholdet endda, at de uægtefødte udgjorde 13,1 p. Ct. af de ægtefødte, altsaa endog udover, hvad det var for hele Staden 100 Aar tidligere. At Stiftelsen i sin daværende Form — før Struensee — har fremkaldt Usædelighed, er meget tvivlsomt; Usædeligheden skabes vistnok ligesaalidt ved et kgl. Reskript, som den fordrives ad denne Vei; derimod er det sandsynligt nok, at Stiftelsen har bragt en Del Frugter af Usædeligheden frem for Dagslyset, som forhen forsvandt i Mørket. — Med Hensyn til Forholdene i vor Tid, viser Opgjørelsen for 1860—69 for hele Danmark³⁾, at de uægtefødte udgjorde 12,5 p. Ct. eller $\frac{1}{8}$ af de ægtefødte. Samtidig udgjorde Antallet af uægtefødte i Kjøbenhavn 27,9 p. Ct. af de ægtefødte. I Tiaaret 1870—79 var det gennemsnitlige aarlige Antal af ægtefødte i Kjøbenhavn 5660 og af uægtefødte 1471, Forholdet altsaa 26,0 p. Ct. Sammenligner man hermed Antallet af Børn, der ere fødte paa Fødselsstiftelsen, faar man et aarligt Gjennemsnit af 1139 fødte, samtidig med at der aarlig af de fødende Mødre paa

¹⁾ Tabelværk til Kjøbenhavns Statistik, Nr. 4, pg. 23—24.

²⁾ Lorck: Beyträge, I, pg. 656.

³⁾ Stat. Tabelværk, III Række, 18 B.; Opgjørelsen for 1870—79 for hele Landet er endnu ikke offentliggjort.

Stiftelsen var 848 ugifte¹). Den overveiende Del af de i Kjøbenhavn uægte fødte Børn — hvad enten Mødrene ere fra Kjøbenhavn eller ere komne herind fra Landet for at føde — er saaledes født paa Fødselsstiftelsen. — At imidlertid Fødselsstiftelsen skulde bidrage til at forøge Antallet af uægte Fødsler, kan næppe Nogen urgere, snarere vil den bidrage til at formindske Antallet af Fosterford og Barnemord, og de Slutninger, man kan drage heraf — ligesom af Tilstømningen til Hittebørnsstiftelsen —, synes uundgaaelig at maatte finde Anvendelse paa tidligere Tidens Forhold²).

Delingen mellem Drengefødsler og Pigefødsler (døbte) foreligger i vor Tabel (4) for Tidsrummet 1684—1704 og 1720—26. I den førstnævnte Periode er det vel kun Antallet af ægtefødte (og uægtefødte i Garnisons Sogn), der er opgjort, men Mangelen af de uægtefødte vil i denne Sammenhæng ikke spille nogen Rolle. Undersøge vi, hvorledes Forholdet stiller sig i de nævnte 28 Aar, som vi her dele i 4×7 Aar, bliver Resultatet følgende:

Tabel 15.

	Dreng- fødsler.	Pige- fødsler.	Forholdet mellem Drengfødsler og Pigefødsler.
1684—90	7107	6871	103 : 100
1691—97	7127	6859	104 : 100
1698—1704 . . .	7562	7117	106 : 100
1720—26	9317	8826	106 : 100
Samtlige 28 Aar	31113	29673	105 : 100

¹) Statistiske Oplysninger om Staden Kjøbenhavn. Hæfte 1 & 2.

²) De her anførte Betragtninger finder jeg bestyrkede ved Dr. L. Pfeiffers Undersøgelser om Børnedødeligheden (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena 1882, Januarheftet), navnlig Afsnittet: Beziehungen zwischen Kindermord, Todtgeburt und der specifischen Sterblichkeit der unehelich geborenen Kinder.

Som man ser, gjenfinde vi her det længst bekendte Faktum: Mandkjønnets Overvægt over Kvindekjønnen ved Fødslerne, og det endda nøiagtig i samme Forhold, som vi kjende det fra den kjøbenhavnske Statistik i vor Tid, idet Forholdet mellem Dreng- og Pigefødslerne i de fire Fem- aar 1860—64, 1865—69, 1870—74 og 1875—79 var resp. $\frac{103}{100}$, $\frac{107}{100}$, $\frac{105}{100}$, $\frac{105}{100}$ og i hele Tidsrummet 1860—79 $\frac{105}{100}$ ¹⁾. En Udvikling af Aarsagerne til saavel det konstante som det variable i dette Forhold vilde være af saa ren statistisk Natur, at jeg ikke her tør komme ind derpaa. Det er i nærværende Undersøgelse tilstrækkeligt at have faaet konstateret, at det i Kjøbenhavn nugældende Forhold mellem Dreng- og Pigefødsler, ca. 105 Drengfødsler for hver 100 Pigefødsler, ogsaa kan paavises for Datiden.

Tabel 4 indeholder jo, foruden sine Opgivelser om Daabsforholdene, en Række summariske Opgivelser om Antallet af copulerede og Antallet af døde i Dele af den her omhandlede Periode. En Sammenligning imellem Tabellens Antal af copulerede og Antallet af døbte ægtefødte i de tilsvarende Aar vil bestyrke den ovenfor udtalte Antagelse, at Datidens Ægteskaber vare mere frugtbare end Nutidens. Men man maa dog herved erindre, at det foreliggende Materiale er i høi Grad begrændset. — En Undersøgelse af Antallet af Ægteskaber i Forhold til Befolkningens Størrelse lader det foreliggende Materiale sig endnu mindre benytte til.

Til en Undersøgelse om Datidens Dødelighedsforhold er Materialet jo noget rigeligere tilstede. Men da Forholdets andet Led er det beregnede Folketal, vilde jeg ikke kunne komme ind paa dette Spørgsmaal uden en udfør-

¹⁾ Statistiske Oplysninger om Kjøbenhavn. 2. Tabel 15.

ligere statistisk Redegjørelse, til hvilken jeg ikke tør beslaglægge Pladsen i nærværende Tidsskrift. Jeg skal da her kun henvise til selve de meddelte Tal. — En Udskrift og en Bearbejdelse af Datidens Kirkebøger for Dødsfalds- og Copulationsprotokollernes Vedkommende, saaledes som jeg her delvis har forsøgt det for Daabsprotokollernes, vilde sikkert i faa Siders Tal give et rigeligere Bidrag til Datidens Kulturhistorie end mangfoldige baade trykte og utrykte Dokumenter.
